

บทที่ 8

วาระสุดท้ายของจักรวรรดิโรมัน

ความยิ่งใหญ่ทรงพลานุภาพ มั่งคั่งและเจริญสูงสุดยิ่งได้ปรากฏในรัชสมัยเทรเจียน (ค.ศ. 98-117) ภายในจักรวรรดิ นิคมทหาร เมืองและไร่นาขนาดใหญ่ในชนบทล้วนมีบทบาทสร้างสรรค์อารยธรรมอันแตกต่างกันและสร้างความสมบูรณ์พลสุข ชาวโรมันอวดอ้างได้เต็มปากเต็มคำว่า อาณาประชาราษฎร์ได้มีความสุขจากการอยู่ภายใต้ความร่วมมือของสันติสุขแห่งกรุงโรม ชาวโรมันเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในการสร้างสรรค์กฎหมายและวิศวกรรมโยธา กฎหมายเผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางโดยการจารึกลงศิลา เป็นกฎหมายเป็นทางการตามประเพณีสากลที่ได้รับจากนครเอเธนส์และโลกเฮลเลนิสติก กฎหมายใดที่สำคัญมากหรือพระราชโองการใดที่สำคัญมาก ต้องมีการประกาศเสียงดังในนคร

ภาพลักษณ์ของจักรวรรดิโรมันคือ การที่ประชาชนมีความประมาทตน ขี้ขี้ขังใจ มีกลไกกองทัพและระบบราชการที่สัจซื่อจงรักภักดี จักรวรรดิสามารถปกป้องคุ้มครองอาณาประชาราษฎร์จากกองภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ภัยอนารยชน สันติสุขแห่งกรุงโรมได้ขจัดภัยอนารยชนคุกคามและความขัดแย้งระหว่างรัฐ สันติสุขและระเบียบแบบแผนแผ่ไพศาลไปทั่วจักรวรรดิอย่างไม่เคยมีมาก่อนในยุคโบราณ

จักรวรรดิโรมันมีขนาดใหญ่โตมโหฬาร มีพรมแดนธรรมชาติ ส่วนใหญ่คือ แม่น้ำ ทะเลและมหาสมุทร ขนาดและพรมแดนนั้นได้ทำให้เกิดเศรษฐกิจพอเพียงด้วยตนเอง (Self-sufficient economy) ทว่าเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ ทั้งนี้เป็นเพราะจักรวรรดิมีระบบบริหารราชการที่มีความสัจซื่อและมีประสิทธิภาพ การเงินจึงมีความมั่นคง มีการก่อสร้างสิ่งสาธารณูปโภคสาธารณูปการขนาดใหญ่ที่เอื้ออำนวยให้ผู้คนมีงานทำ การค้าเสรีทั้งภายในและระหว่างรัฐ ระหว่างอาณาจักรก็เป็นการค้าขายออกไปกว้างไกลมาก มีการกระจายสินค้าและบริการไปทั่วทุกสารทิศอย่างเพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงประชากรทั้งจักรวรรดิ

ความเจริญของโลกตะวันตกได้พัฒนามาจากกรีซและโลกเฮลเลนิสติก นครโรมเองคือต้นแบบของการลอกเลียนแบบอย่างและการแข่งขันกันลอกเลียนให้ทัดเทียมที่สุด ชัยชนะ

HI 353

599

HI 353

599

คือต้นแบบของการลอกเลียนแบบอย่างและการแข่งขันกันลอกเลียนให้ทัดเทียมที่สุด ชัยชนะ

ยิ่งใหญ่ที่สุดของโรมคือ การสถาปนาสันตติสุขและการแผ่สันตติสุขนั้นไปทั่วทั้งจักรวรรดิ ยุคสมัยสันตติสุขแห่งกรุงโรมถือเป็นยุคเฮลเลนนิสติกครั้งที่สองที่ยิ่งใหญ่ ประชาชนมีความมั่นใจปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สามารถเดินทางได้ทั่วทุกน่านน้ำอย่างปลอดภัย

สันตติสุขแห่งกรุงโรมถึง 200 ปี ได้ทำให้เกิดประเพณีนิยมการสร้างเอกภาพแห่งรัฐ (Imperial unity) มากกว่าประเพณีนิยมความมีคุณลักษณะเฉพาะและความเป็นอิสระปกครองตนเองเป็นนครรัฐแบบกรีซ (City-state particularism) ภาพลักษณ์โดดเด่นของจักรวรรดิคือ สันตติสุขซึ่งเคยหายากยิ่งในยุคโบราณ ประสิทธิภาพของระบบราชการและประสิทธิภาพไร้เทียมทานของกองทัพโรมัน ถนนและทางหลวงแผ่นดินเป็นเส้นทางตรงไกลและครอบงำโฉมหน้าของยุโรป

200 ปีของสันตติสุขแห่งกรุงโรมได้ทำให้อารยธรรมโรมันเป็นแบบเฮลเลนนิสติกอย่างลึกถ้ำ ทั้งจักรวรรดิผูกพันทางการเมืองด้วยการรวมโลกตะวันตกที่มั่งคั่งทรงพลานุภาพ เข้าไปในโครงสร้างแห่งอำนาจแบบโรมัน ผู้ใดรัฐใดมิได้เจริญรอยตามภายใต้ฉายาอำนาจแห่งอารยธรรมโรมันย่อมถูกบดขยี้

พลังผูกพันของจักรวรรดินั้นยิ่งใหญ่นัก สามารถที่จะยืนหยัดอยู่ได้ แม้ต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองใหญ่หลวงในศตวรรษที่ 3 ไม่ล่มจมเหมือนในอดีตที่วิกฤตการณ์ทางการเมืองเคยทำให้สาธารณรัฐต้องล่มจมมาแล้ว อย่างไรก็ตาม แม้ความสำเร็จจะยิ่งใหญ่มหาศาล แต่ความสำเร็จใหญ่หลวงนั้นก็ทำให้จักรวรรดิต้องเผชิญความพินาศล่มจมในท้ายสุด จักรวรรดิที่มีความหลากหลายเป็นจักรวรรดิที่สร้างขึ้นอย่างไม่จริงจังยังยืนเสมือนไฟลุกวายเป็นประกายโชติช่วงแล้วดับวูบไปในฉับพลันทันที จักรวรรดิตั้งแต่ ค.ศ. 200 มีความเฉื่อยชา ใหญ่โตแข็งแรงทว่าเคลื่อนไหวช้าไม่ทันการณ์ จักรวรรดินำมาซึ่งความมั่งคั่ง ก่อเกิดความละโมภโลกมากและใฝ่แสวงหาอำนาจไม่สิ้นสุด การช่วงชิงความมั่งคั่งกันเองมีปรากฏเป็นปกติวิสัย อีกทั้งความมั่งคั่งยังเป็นเครื่องล่อให้นารชนผู้หิวโหยมุ่งมั่นที่จะปล้นสะดมตีชิงดินแดนไม่หยุดหย่อน

อีกประการหนึ่ง แม้จักรวรรดิที่ก่อปรด้วยดินแดนต่างเชื้อชาติภาษาวัฒนธรรมและนครใหญ่ที่ก่อเกิดขึ้นในยุโรปภาคกลางและภาคตะวันตก จะล้วนผ่านกระบวนการรับอารยธรรมเฮลเลนนิสติกและอยู่ภายใต้ระบบราชการโรมัน แต่บรรดานครและชนบทก็ยังคงมี

การปกครองและความเจริญที่แตกต่างหากจากระยะบรรณการดังกล่าว ความพิเศษเฉพาะ และความเป็นตัวของตัวเองของบรรณการและชนบทย่อมเป็นภัยคุกคามการดำรงคงอยู่ของ จักรวรรดิ สังคมมีการเปลี่ยนแปลงฐานะไปตามความยากดีมีจน ผู้คนมีโอกาสมากขึ้นที่จะมี ฐานะดีกว่าเดิมสูงกว่าเดิม โดยการลงทุนประกอบกิจการจากความมั่งคั่ง ทุกอย่างไม่เหมือน เดิมอีกต่อไป

นอกจากความเปลี่ยนแปลงภายในดังกล่าวแล้ว จักรวรรดิยังเผชิญภัยภายนอกคุกคาม แม้ในสมัยราชวงศ์อองโตนินัส (Antonines) โดยเฉพาะในรัชกาลของจักรพรรดิโดมิเชียนและ เฮเดรีียน จะมีระบบป้องกันที่มีขนาดใหญ่โตตั้งรับภัยอนารยชน แต่จักรวรรดิที่ใหญ่โตก็ทำให้ระบบป้องกันนั้นไม่มีทั่วถึง ชาวโรมันต้องระวังป้องกันอย่างสม่ำเสมอ การเป็นกบฏก็ทำให้การปราบปรามยากลำบากมากกว่าเดิม ดังตัวอย่างการปราบปรามปาร์เทียในรัชสมัยจักรพรรดิ เทเรจิน จักรพรรดิเวรูส (Verus) และเซเวรูส (Severus) การปราบกบฏในกลุ่มแม่น้ำดานูบในรัช สมัยจักรพรรดิเนโร โดมิเชียน เทเรจินและมาร์กุส (Marcus) แม้แต่การปราบกบฏบริเวณ ปริมณฑลรอบนอกของทะเลทรายซาฮาราในรัชสมัยจักรพรรดิทิเบรูส เกลาดิอุส โดมิเชียน และจักรพรรดิปิอุส (Pius) ทุกหนแห่ง ชาวโรมันปราบกบฏตามแบบอย่างเดิมด้วยความยาก ลำบากมาก กว่าที่จะปราบปรามได้สำเร็จ

จักรวรรดิโรมันถึงกาลจะล่มจมแล้วหรือ ? จักรวรรดิล่มอย่างหลีกเลี่ยงหนีไม่พ้น เลยหรือ ? จักรวรรดิล่มตามวัฏจักรหรือ ? มีเหตุปัจจัยชี้ขาดหรือไม่ ? นักประวัติศาสตร์ได้ ศึกษาวิเคราะห์แล้วตั้งข้อสมมุติฐานไว้หลายแง่มุม บ้างก็ว่า ความเสื่อมถอยเกิดขึ้นภายใน จักรวรรดิก่อนที่อนารยชนเยอรมันจะคุกคาม¹ บ้างก็ว่า เหตุการณ์ปี ค.ศ. 476 เป็นเพียงเหตุ การณ์ท้ายสุดที่นำไปสู่ความล่มจม จักรพรรดิโรมูลุส เอากุสตุส (Romulus Augustulus) ถูก ขุนศึกโอโดอาเคอร์ (Odoacer) บีบบังคับให้สละราชย์ มันเป็นเพียงเหตุ (Incident) ท้ายสุด ของกระบวนการเสื่อมถอยที่ปรากฏมาโดยตลอด 200 ปีก่อน ค.ศ. 476² พลวัตรของความตก

¹ Peter N. Sterns, *World History in Brief* (New York : Longman, 1999), p. 116.

² L.S. Stavrianos. *The World to 1500, A Global History* (Eaglewood, New Jersey : Prentice Hall, Inc., 1945), pp. 140-141.

คำของจักรวรรดิยึดเยื้อยาวนาน ทว่าปรากฏแน่นอนเป็นข้อเท็จจริงที่ชาวโรมันลี้มเลือน มิทัน
เฉลียวใจได้คิดระวางตั้งแต่แรก

จักรวรรดิล่มจมด้วยเหตุใด ? ภัยอนารยชน ? นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศสได้สรุป
ไว้น่าคิดว่า “อารยธรรมโรมันมิได้ตายตามธรรมชาติ หากแต่ถูกฆาตกรรม.”³ ชาวเยอรมันได้
แบ่งกลุ่มการเมืองเป็นหลายกลุ่ม ที่สำคัญคือ ชาวแฟรงก์ (Franks) ชาวอาลามันนี (Alamanni)
และชาวโกท (Goth) แต่กลุ่มเหล่านี้ก็ไม่น่าจะเป็นกลุ่มที่ยากจะต้านทานเลยสำหรับชาวโรมัน
เพราะการรุกรานแต่ละครั้งมีกำลังผู้คนเพียง 1 แสนเป็นอย่างมาก ภัยอนารยชนคุกคามจึงไม่
น่าจะถือว่าเป็นปัจจัยหลัก

ถ้าเช่นนั้น เศรษฐกิจเป็นปัจจัยชี้ขาดหรือ ? กระบวนการผลิตสินค้าและบริการไม่มี
เทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยหรือ ? ในยุคโบราณ เทคโนโลยีที่ทันสมัยก่อนหน้านั้นคือ วิทยาการ
ผลิตแร่ธาตุ การไถนา การใช้ล้อหมุนเร็ว การใช้ใบเลื่อยและการคิดประดิษฐ์ปฏิทินสุริย
คติ ชาวโรมันริเริ่มใช้โรงสีใช้พลังน้ำ (Water mills) และการผลิตเครื่องแก้ว เทคโนโลยีการ
ผลิตนั้นดูเหมือนว่าจะถือว่าดีที่สุดในโลก แต่นี่ก็เป็นเพียงเทคโนโลยีการผลิตสินค้าประเภท
เดียว การผลิตสินค้าและบริการด้านอื่นอีกมากมายยังคงใช้เทคโนโลยีต่ำมา อีกทั้ง การใช้ทาส
เป็นแรงงานให้เปล่าหรือแรงงานถูกก็เป็นต้นเหตุของใจมิให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องคิดหา
เทคโนโลยีการผลิตให้มีประสิทธิภาพ ชาวโรมันถือคนเป็นเสรีชน จะไม่ลดตัวลงทำงานที่ใช้
แรงงานเพราะถือว่าเป็นการลดศักดิ์ศรี การมีทาสเองก็ถือว่าเป็นความนิยมที่เป็นสากลในยุค
โบราณ

ในศตวรรษที่ 4 เมื่อศึกสงครามลดน้อยลง แรงงานทาสเชลยก็พลอยลดลง จึงมีการ
ตั้งโรงสีด้วยพลังงานน้ำ (Water mill) ซึ่งมีมากอยู่แล้วในจักรวรรดิภาคตะวันออก ถึงกระนั้น
การใช้ทาสก็มีผลเสียต่อระบบเศรษฐกิจเช่นกันอีกเพราะบรรดาทาสมหาศาลไม่มีเงินทองที่จะ
ซื้อสินค้าและบริการ การค้าภายในจักรวรรดิเจริญก้าวหน้าอย่างมีขอบเขตจำกัดมาก ระบบ
เศรษฐกิจโรมันจึงมีโครงสร้างพื้นฐานอ่อนแอมาก แต่เศรษฐกิจเป็นปัจจัยชี้ขาดความล่มจม
ของจักรวรรดิหรือ ?

³ Quoted in Stavrianos, *The World to 1500*, p. 141.

ปัจจัยทหารน่าจะเป็นปัจจัยหลักของจักรวรรดิล่มจมได้หรือไม่ ? กองทัพนำมาซึ่งดินแดน ทาสเชลยและความมั่งคั่ง แต่ในขณะเดียวกัน กองทัพก็เป็นภาระหนักยิ่งสำหรับจักรวรรดิที่จะต้องชำระไว้ด้วยโภคทรัพย์และงบประมาณมหาศาล กองทัพเป็นต้นเหตุความล่มจมของจักรวรรดิหรือไม่ ?

ระบบราชการขนาดใหญ่เป็นต้นเหตุจักรวรรดิล่มจมหรือไม่ ? ระหว่างการสร้างจักรวรรดิ ระบบราชการขยายใหญ่ มีระบบระเบียบซับซ้อนและมีบุคลากรมาก แต่ในยามสงบ เมื่อปราศจากสงครามที่จะนำความมั่งคั่งมาให้จักรวรรดิ รัฐจะบำรุงระบบราชการขนาดใหญ่ให้ตลอดรอดฝั่งได้อย่างไร ? ระบบราชการกลายเป็นภาระหนักสำหรับรัฐ ผลที่เกิดขึ้นคือ ภาวะเงินเฟ้อ เงินตราแทบจะไร้ค่า การค้าก็หวนคืนสู่แบบเดิมคือ การแลกเปลี่ยนสินค้า (Barter) ระบบราชการทำให้จักรวรรดิล่มหรือไม่ ?

จักรวรรดิล่มด้วยเหตุใดเป็นสำคัญ ? การพิจารณาปัจจัยหลายด้านอาจจะทำให้ค้นพบว่า ปัจจัยใดน่าจะเป็นปัจจัยหลัก

กรุงโรมภายหลังเอากุสตุส

เอากุสตุสได้สถาปนาสถาบันกษัตริย์โดยมีกองทัพและสถาบันสาธารณรัฐเป็นฐานสำคัญ แต่เมื่อสิ้นรัชกาลนั้น ตำแหน่งพลเมืองที่ 1 และการสืบราชสันตติวงศ์ตามครรลองถูกต้องชอบธรรมก็เป็นไปมิได้ จักรพรรดิในราชวงศ์ยูเลียโอ เกลาเดียนของเอากุสตุสไม่ว่าจะเป็นติเบริอุส กาลุส หรือเนโร ล้วนมิได้มีพระสมัญญานามทำนองเป็นเทวราชแบบเอากุสตุส โดยเฉพาะเนโรเอง ก็เป็นจักรพรรดิองค์สุดท้ายที่เลวร้ายมาก ราชวงศ์ต่อมาคือ ฟลาเวียน (Flavian, ค.ศ. 69-96) ก็มีได้นำพาหลักการและธรรมเนียมปฏิบัติของสาธารณรัฐ ราชวงศ์เสริมสร้างระบบราชการให้แข็งแกร่ง ส่งกองพลไปยึดดินแดนไปประจำที่ตั้งอย่างถาวร และเปิดโอกาสให้ชนชั้นผู้ปกครองของท้องถิ่นดำรงตำแหน่งทรงอำนาจสูงสุดเท่าที่กำลังความสามารถของผู้นั้นจะทำได้ นี่คือนโยบายที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน จักรพรรดิส่วนใหญ่ทรงคบหาสมาคมกับบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิต อาทิ กวีอังกุส ฟลอรัส (Annius Florus) และนักประวัติศาสตร์ตาซีตุส (Cornelius Tacitus) ผลงานล้ำค่าของบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตและนักอักษรศาสตร์ส่วนใหญ่แสดงภาพความเป็นจริงแตกต่างจากภาพที่ผ่านการโฆษณาชวนเชื่อ แม้ในยุคสมัย

สันติสุขที่กล่าวกันว่าเป็น “สมัยในประวัติศาสตร์ที่มวลมนุษยชาติมีความสุขที่สุดและร่ำรวยที่สุด”⁴ ก็ยังเป็นสมัยที่มีการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองโรมัน แม้จักรพรรดิเซเวอรัสจะเสด็จประพาสจักรวรรดิถึง 2 ครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 120-127 และ ค.ศ. 128-131) เพื่อเสริมสร้างสันติสุขให้มั่นคง จักรวรรดิก็ยังแสดงความอ่อนแอให้ปรากฏเป็นสัญญาณบอกเหตุ

จักรวรรดิได้กดขี่ข่มเหงราษฎรให้ได้ยากด้วยการเรียกเก็บภาษี ค่าเช่า เรียกเกณฑ์แรงงานและเกณฑ์ทหาร และการเรียกเก็บสิ่งของผลผลิต ยุคสมัยแห่งความรุ่งโรจน์ของกรุงโรมได้สิ้นสุดลงแล้วพร้อมกับการเสด็จสวรรคตของจักรพรรดิมาร์กัส เออเรลิอุส (Marcus Aurelius) ใน ค.ศ. 180 จักรวรรดิค่อย ๆ ตกต่ำอย่างแตกสลายภายใน 250 ปีต่อมา ปี 180 ได้เปิดฉากยุคสมัยอันเลวร้าย (A terrible era) ด้วยสงครามกลางเมือง อันสืบเนื่องมาจากจักรพรรดิ มาร์กัส เออเรลิอุสโปรดให้กอมโมดัส (Commodus) พระราชโอรสสืบราชย์ การสืบราชย์นับแต่นั้นไม่แน่นอน ทหารเข้าแทรกแซงการเมืองแล้ว เพราะทหารคือผู้แต่งตั้งและถอดถอนจักรพรรดิ ยิ่งจักรวรรดิแตกแยกมากเท่าใด ทหารก็ยังมีอำนาจมากขึ้นเท่านั้น การเมืองจึงปั่นป่วนไร้ความมั่นคงหมุนเวียนเป็นวัฏจักร สงครามสืบราชย์อุบัติขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ดังเช่น สงครามสืบราชย์ระหว่าง ค.ศ. 193-197 จักรพรรดิส่วนใหญ่มาจากค่ายทหาร (Barrack emperors) ความไม่มั่นคงทางการเมืองได้สร้างจักรพรรดิอ่อนแอองค์แล้วองค์เล่า การสืบราชย์มีปัญหาคความขัดแย้งและการต่อสู้แย่งชิงอำนาจเข้มข้นแหลมคม โดยทหารก็เข้าแทรกแซงให้วิถีชีวิตทางการเมืองยิ่งสลับซับซ้อน การปกครองที่อำนาจสูงสุดอยู่ที่องค์จักรพรรดิก็กลายเป็นการปกครองที่เสื่อมถอยอำนาจ ปัญหาการสืบราชย์โดยเนื้อแท้แล้วจึงเป็นการโหมโรงนำไปสู่ความเลวร้ายที่ตามมา พระราชอำนาจของจักรพรรดิไม่เด็ดขาด ตำแหน่งจักรพรรดิมั่นคงน้อย ตั้งแต่จักรพรรดิเซเวอรัส (Severus) เสด็จสวรรคตใน ค.ศ. 211 ความหายนะนับแต่นั้นมาล้วนเป็นผลมาจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อุบัติขึ้นอย่างประจวบเหมาะ

ตั้งแต่ ค.ศ. 180 มีสัญญาณบอกเหตุเด่นชัดแล้วว่า จักรวรรดิเริ่มตกต่ำเสื่อมถอยอำนาจ ประชากรลดน้อยลง ทหารเกณฑ์เข้ากองทัพได้น้อยมาก จักรพรรดิหลายองค์ห้ำหั่น

⁴ Mark Kishlansky et al. **Civilization in the West**, Volumn I : To 1715 (New York: Harper Collins College Publishers, 1995), p. 148.

และใช้พระราชอำนาจอย่างไม่เป็นธรรม รัฐเองก็เก็บภาษีได้ยากลำบากมาก ประชาชนบังเกิดความสิ้นหวังที่จะดำเนินชีวิตและระบอบที่เกี่ยวกับการปราศจากชีวิตอันใดแน่นอนในชาติหน้า ชีวิตมีแต่ความยากลำบากท่ามกลางศึกสงครามกลางเมือง ส่วนกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐนั้นแตกสลาย การปกป้องพรหมแดนจึงอ่อนแอลง

ความแตกแยกและความไม่มั่นคงภายในปรากฏทั่วไป เป็นภาวะไร้ข้อแปรพร้อม ๆ กับการที่จักรวรรดิต้องเผชิญภัยอนารยชนรุกรานดินแดนตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 จักรวรรดิไม่สามารถที่จะปกป้องดินแดนทุกหนแห่งได้ ดูเหมือนจักรวรรดิจะแตกดับ สงครามชิงราชย์เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าภายหลังรัชกาลของจักรพรรดิเซปติมุส เซเวรุส (Septimus Severus) ระหว่าง ค.ศ. 193-197 และระหว่าง ค.ศ. 235-285 การชิงราชย์ได้แสดงให้เห็นความตกต่ำ

อาจจะกล่าวได้ว่า ภายหลัง ค.ศ. 200 เริ่มมีเสียงกล่าวขวัญถึงยุคทองของอดีต ผู้คนรู้สึกได้ถึงความเสื่อมถอย การชิงราชย์ครั้งแล้วครั้งเล่าได้เชื้อเชิญให้นารยชนรุกรานจักรวรรดิ รายนครตกทุกขั้ได้ยาก ช้ำยังเผชิญโรคระบาดรุนแรงผิดปกติ ประชากรลดฮวบจากภัยสงครามและโรคระบาด จักรวรรดิจึงขาดพลกำลังที่จะต้านทานภัยอนารยชนรุกรานได้ องค์จักรพรรดิเองก็มิได้ทรงนำพากับปัญหาบ้านเมือง ตั้งแต่รัชกาลจักรพรรดิคอมโมโดส (ค.ศ. 180-192) จักรพรรดิโปรดมากที่จะทรงเป็นนักสู้กีฬาโหด (Gladiator) เสียเอง ในบั้นปลายแห่งพระชนม์ชีพ จักรพรรดิทรงเสียพระสติแล้วถูกลอบปลงพระชนม์ สันติสุขแห่งกรุงโรมได้ปิดฉากลงใน ค.ศ. 192 .

ในศตวรรษที่ 3 ความไม่มั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีปรากฏพร้อมกับการที่อนารยชนรุกรานได้ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ อนารยชนผู้รุกรานคือ เผ่าพันธุ์เยอรมัน (Germanic Tribes) รู้จักกันในนามของเผ่าแฟรงก์ (Franks) และเผ่าอาลามันน์ (Alamanni) แม้จะมีภัยอนารยชนคุกคาม แต่ชาวโรมันระดับสูงก็ยังคงแบ่งฝ่ายพิฆาตกัน การชิงราชย์รุนแรงมาก จักรพรรดิส่วนใหญ่ไร้พระปรีชาสามารถ ตกอยู่ใต้อำนาจของบรรดานายทหารรักษาพระองค์ (Praetorian Guard) พระราชอำนาจจะมั่นคงได้ก็โดยต้องมีกองทหารรักษาพระองค์ค้ำจุนเท่านั้น อำนาจทหารเด็ดขาดมากยิ่งขึ้นเมื่อมีบทบาทปกป้องจักรวรรดิจากภัยอนารยชน แม้จะทรงไหวหวั่นมิได้วางพระทัยในความจงรักภักดีของกองทัพ แต่จักรพรรดิก็ต้องทรงอาศัยกองทัพและต้องปรนเปรอกองทัพเต็มที่เสมอมา

โดยธรรมเนียมประเพณีแล้ว สภาซีเนตยังมีสิทธิ์แต่งตั้งจักรพรรดิแต่ในความเป็นจริง สภาซีเนตมีอำนาจแท้จริงน้อย จักรพรรดิส่วนมากเป็นจักรพรรดิทหาร (Military emperors) มีเพียงองค์เดียวที่มีได้มาจากระดับยศของสภาซีเนต แม้จะมาจากชนชั้นทหารม้า (Equites) ก็ตาม ตั้งแต่ ค.ศ. 300 ตำแหน่งจักรพรรดิมิได้เป็นผู้แทนของสภาซีเนตและประชาชนอีกต่อไปแล้ว จักรพรรดิคือผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาด (Despotic monarch) มีราษฎรเพียงกลุ่มเดียวที่สามารถถ่วงดุลพระราชอำนาจได้คือ กองทหารรักษาพระองค์ แต่กองทหารนี้ก็กลายเป็นฐานอำนาจสำคัญของจักรพรรดิ ได้รับพระราชทานทรัพย์สินเงินทองยศถาบรรดาศักดิ์ และสิทธิพิเศษทั้งปวงจนหมดสภาพที่จะถ่วงดุลพระราชอำนาจไปโดยปริยาย ถึงกระนั้น กองทหารนี้และกองพลลีเจียน (Legions) ก็กลายเป็นหอกข้างแคร่ ทรงพลังมากพอที่จะแต่งตั้งถอดถอนจักรพรรดิแม้จนถึงสำเร็จโทษจักรพรรดิได้ ในศตวรรษที่ 3 มีการปลัดแผ่นดิน 22 ครั้ง จักรพรรดิเสวยราชย์แล้วถูกชิงราชย์ถึง 22 ครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 235-284 ในบรรดาจักรพรรดิ 24 พระองค์ ปรากฏว่า 23 พระองค์ถูกสำเร็จโทษ ศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐแตกสลาย ทำให้ระบบป้องกันชายแดนอ่อนแอ

ความไม่มั่นคงเรื้อรังของการเมืองได้ทำให้รัชกาลทั้งหลายมีอายุสั้นมาก และทำให้ประชากรลดฮวบ การขาดแคลนทรัพยากรมนุษย์ย่อมคุกคามจักรวรรดิอย่างยิ่ง กว่าชาวโรมันจะรู้สึกถึงภัยนี้ ต้องใช้เวลาอีกหนึ่งชั่วคนทีเดียว

1. การเมือง

หลังจาก ค.ศ. 180 คุณสมบัติของชีวิตการเมืองและชีวิตเศรษฐกิจในจักรวรรดิโรมันเริ่มเปลี่ยนแปลง สถาบันหลักในสังคมดำเนินไปอย่างเลวมาก ฐานะอ่อนแอของจักรพรรดิได้ทำให้การบริหารราชการเสื่อมประสิทธิภาพเร็วยิ่งขึ้น ระบอบปรินเซป (Principate) ได้พัฒนาต่อไปเป็นระบอบนิยมใช้อำนาจเด็ดขาด (Despotism) ดังปรากฏว่า ตั้งแต่เริ่มศตวรรษที่ 2 มาแล้ว บรรดาองค์กรผู้แทน (Comitia) ของชาวโรมันในระดับหมู่บ้านเป็นต้น ล้วนไม่มีบทบาทในการพิพากษาคดีและตรากฎหมายอีกต่อไป จักรพรรดิติเบริอุส (Tiberius, เสวยราชย์ระหว่าง ค.ศ. 14-37) ได้โปรดให้สภาซีเนตปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวแทน แม้แต่การเลือกตั้งตำแหน่งราชการ บรรดาองค์กรผู้แทนของประชาชนมีบทบาทประกอบพอเป็นพิธี สภาซีเนต

ได้ทำหน้าที่เป็นศาลสูง (High court) แทนที่จะเป็นเพียงองค์กรหนึ่งเข้าร่วมในศาลผสม (Mixed court) แบบของปลายสมัยสาธารณรัฐ สภาซีเนตได้กลายเป็นองค์กรทางการเมืองที่ปฏิบัติหน้าที่แทนองค์กรของประชาชน ดำเนินการปกครองจักรวรรดิไปโดยปริยาย

สมาชิกสภาซีเนตได้ดำรงตำแหน่งสำคัญของจักรวรรดิ เป็นผู้ทรงเกียรติทัดเทียมกับสภาซีเนตซึ่งมีฐานะทรงเกียรติเป็นสภาที่ปรึกษาแห่งรัฐ (Council of state) สมาชิกบางคนเป็นพระสหายยิ่งใหญ่ของจักรพรรดิทิเบริอุส (Amici principis) โดยทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมาก อย่างไรก็ตาม ในกลางรัชกาลนั้น สภาซีเนตตกต่ำ ไม่มีฐานะอำนาจต่อรองหรือประสานผลประโยชน์กับจักรพรรดิได้ ต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจและพระราชูปถัมภ์ สภาแทบจะไม่มีบทบาทต่อต้านพระราชอำนาจพิเศษ (Emperor's prerogatives) แม้จะเป็นองค์กรผู้บริหารทั้งจักรวรรดิและการเสวยราชย์ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาก็ตาม จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเด็ดขาด แม้จะมีประเพณีนิยมว่า หลักนิติศาสตร์ต้องยึดถือความยุติธรรม ปราศจากความเอนเอียงอคติ กฎหมายต้องคำนึงถึงหลักเหตุผล คล้อยตามธรรมชาติ ไม่เจือปนไปด้วยคตินิยมทวยเทพมีบทบาทเกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ตาม สภาซีเนตก็มีได้ขาดสามัคคีธรรม (Esprit de corps) มักรวมกันเหนียวแน่น แสดงความเป็นปฏิปักษ์ต่อจักรพรรดิองค์ใดก็ตามที่ทรงพลิกเพลงฉ้อฉลอำนาจยิ่งใหญ่ของสภาซีเนต จักรพรรดิบางพระองค์อาจจะพยายามลดอำนาจสภาโดยลดปริมาณสมาชิกลง แต่ท้ายสุดก็ต้องทรงเลิกกราไป

รัชกาลใดมีอำนาจแท้จริง รัชกาลนั้นย่อมโค่นเด่นเหนือสภาซีเนต ดังจักรพรรดิทิเบริอุสได้ทรงแสดงให้เห็นที่ประจักษ์ เมื่อมีพระชนม์มายุมากขึ้น จักรพรรดิเสด็จไปประทับตามสถานที่ต่าง ๆ ที่สำคัญคือ กัมปานี (Campania) และกาปรี (Capri) จักรพรรดิทิเบริอุสทรงบริหารราชการทั้งจักรวรรดิโดยผ่านพระราชหัตถเลขาและบรรดาผู้รับสนองพระบรมราชโองการ สภาซีเนตสยบอยู่แทบเบื้องพระยุคลบาท ในรัชสมัยจักรพรรดิเคลาดิอุส (Claudius, ค.ศ. 41-54) จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดทั้งในฐานะเป็นจักรพรรดิและพลเมืองที่ 1

ในระหว่างศตวรรษที่ 2 และที่ 3 ระบบนิติศาสตร์นิยมการสะสมวรรณกรรมอธิบายตัวบทกฎหมาย (Commentary) ซึ่งจะกลายเป็นมรดกตกทอดเมื่อกระบวนการสร้างประมวล

กฎหมาย (Codification) ได้ถ่ายทอดผลงานไปสู่โลกตะวันตกในยุคกลาง ระบบนิติศาสตร์มีความสำคัญมากต่อการปกครอง แต่ระบบบังคับใช้กฎหมายเองกลับไร้ประสิทธิภาพ จักรวรรดิยังแผ่ไพศาล ระบบราชการก็ยังมีข้าราชการระดับสูงเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว จนระบบไม่สามารถจะปรับโครงสร้าง (Reconstruct) ตัวระบบและพัฒนาตัวระบบให้มีอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลาง (Recentralization) เมื่อภัยอนารยชนคุกคามรุนแรง ระบบราชการก็แตกย่อยยับ

ระบบราชการเสื่อมถอยประสิทธิภาพเพราะการเมืองภายในไม่มั่นคง ด้วยเหตุการชิงราชย์และการช่วงชิงอำนาจไม่หยุดหย่อน ระบบการจัดเก็บภาษีเต็มไปด้วยการกดขี่ข่มเหง ข้าราชการเองก็ประพฤติมิชอบ ฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นปกติวิสัย ท่ามกลางความเสื่อมทรามของระบบราชการ ผู้คนได้หาโทษหาอดีตอันรุ่งเรืองคือ ยุคสมัยของราชวงศ์อองโตนิเนส (Antonine Age, ค.ศ. 117-180)

เมื่อจักรวรรดิตกต่ำ บรรดาชนพลก็เอาใจออกห่างและปกครองตนเองอย่างอิสระ ในภาคตะวันออกของจักรวรรดิที่เจริญรุ่งเรือง บรรดาผู้ปกครองท้องถิ่นทุจริตงบประมาณทหารร่วมกับผู้ว่าราชการและข้าราชการ กองทัพซึ่งเกณฑ์ทหารจากระดับท้องถิ่นก็จงรักภักดีต่อภูมิภาคมากกว่าต่อกรุงโรม โดยวัฒนธรรมอันหลากหลายและสังคมที่ต่างกัน กองทัพย่อมมีวิถีชีวิตแตกต่างจากผู้ปกครองระดับสูงของจักรวรรดิ วิถีประเพณีปฏิบัติแบบโรมัน (Romanitas, Roman way of doing things) ย่อมครอบงำได้แม้กระทั่งอารยธรรมที่รับจากกรีซและโลกเฮลเลนิสติก

ความเสื่อมถอยทางการเมืองและศีลธรรมจรรยาได้สะท้อนให้เห็นการฉ้อราษฎร์บังหลวงในแวดวงผู้นำระดับสูง ชนชั้นผู้ปกครองเอง มีขวัญกำลังใจอ่อนล้าลง โดยเหตุนิยมการไม่มีบุตรเพื่อมิให้เกิดภาระผูกพันต้องเลี้ยงดูอบรม ภาระครอบครัวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างความสุขทางกายมาก ชนชั้นผู้ปกครองฝึกฝนในกามคุณ นิยมใช้ชีวิตสนุกรื่นเริงบันเทิงใจและนิยมความหรูหราฟุ่มเฟือย ชนชั้นผู้ปกครองได้หันหลังให้แก่อุดมคติทางการเมืองและพลังแข็งแกร่งของเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ต้องถือว่าเป็นเรื่องสำคัญทีเดียว เพราะชนชั้นผู้ปกครองไม่ต้องการเจริญพันธุ์มีบุตรหลาน ไม่มีการสร้างชนชั้นผู้ปกครองสืบต่อไปอย่างแท้จริง คุณภาพของผู้ปกครองค่อย ๆ ลดลงตามกาลเวลา เป็นผลร้ายอย่างมหันต์ต่อจักรวรรดิ อาจจะกล่าวได้ว่า ความอ่อนแอของโครงสร้างการบริหารคือปัจจัยหลักที่ทำให้จักรวรรดิเผชิญแต่เหตุเลวร้าย

ตั้งแต่ ค.ศ. 300 โดยไม่สามารถที่จะพลิกฟื้นสถานการณ์เมื่อเผชิญความหายนะ ระบอบการปกครองกดขี่เข้มงวด เต็มไปด้วยคนต่างด้าวผู้ทะยานอยากไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะโรมมิได้สร้างวัฒนธรรมทางการเมืองและประเพณีข้าราชการที่จะเปิดโอกาสให้มีการพลิกฟื้นบูรณะตนเองได้หลังจากเหตุวิกฤติ

2. ปัญหาเศรษฐกิจ

เมื่อชาวโรมันสร้างจักรวรรดิ พรหมแดนขยายกว้างแผ่ไพศาลมาก ขนาดของจักรวรรดิกลายเป็นปัญหาพื้นฐานสำหรับจักรวรรดิ รัฐจำเป็นต้องบำรุงรักษาทั้งจักรวรรดิ ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ การธำรงรักษาเช่นนี้ย่อมทำให้ระบบเศรษฐกิจกระทบกระเทือนถึงรากถึงโคน ความอ่อนแอของเศรษฐกิจเห็นชัดแจ้งจากการที่พิชิตดินแดนย่อมมาซึ่งทรัพย์สินเงินทองสิ่งของบรรณาการ อาหารและทาสเชลย เศรษฐกิจจึงเจริญเติบโตใหญ่ ผู้คนกินคืออยู่ดีมีความสุข แต่ในยามสงบของยุคสมัยสันติสุขแห่งกรุงโรม ไม่มีศึกสงครามซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความมั่งคั่ง พรหมแดนแน่นอนคงที่และในยุคสมัยตกต่ำต่อมา พรหมแดนหดตัวลงเพราะจักรวรรดิสูญเสียดินแดน ความบกพร่องของเศรษฐกิจกลับกลายเป็นว่าเห็นได้ชัด

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 1 เศรษฐกิจตกต่ำเริ่มเกิดขึ้นในแผ่นดินกรีซแล้วแผ่ขยายเข้าสู่คาบสมุทรอิตาลี โดยเหตุที่การเพาะปลูกอุ่นและมะกอกในกรีซและแห่งหนอื่นซึ่งเป็นถิ่นเก่ารุ่งโรยลง 100 ปีต่อมา เศรษฐกิจฟื้นและยังคงผูกพันอยู่กับการเกษตรมาก แม้จะมีเครือข่ายการค้า ที่ดินและแรงงานทาสถือว่ามียุคค่าทางเศรษฐกิจสูง เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งความมั่งคั่งและอำนาจ พ่อค้าเองก็นิยมนำผลกำไรจากการค้าไปซื้อที่ดินและทาสเพื่อสร้างฐานะให้สูงกว่าเดิมในสังคม

ระบบการเงินของรัฐยังมีหลักปฏิบัติทางการค้าและอุตสาหกรรมที่ไม่ทันสมัย รัฐไม่เคยแสวงหารายได้จากภาษีเรียกเกณฑ์ความมั่งคั่งจากชนชั้นสูง แต่ละนครก็ล้วนสร้างความมั่งคั่งได้อย่างเป็นอิสระ บางครั้งบางสมัย รัฐพยายามจะปฏิรูปเศรษฐกิจ เช่น ในรัชสมัยจักรพรรดิเซเวอรัส (Severus, ค.ศ. 193-211) แต่ก็ไม่มีมาตรการปฏิรูประบบการคลัง (Fiscal reform) อย่างแท้จริง จักรพรรดิคารากัลลา (Caracalla, ค.ศ. 212-17) เป็นจักรพรรดิองค์สุดท้ายผู้ทรง

พยายามขยายรากฐานการจัดเก็บภาษีโดยพระราชทานสถานภาพพลเมืองให้แก่เสรีชนและพลเมืองต้องเสียภาษีมรดก (Inheritance taxes)

อันที่จริงแล้ว แม้รัฐจะมีความมั่งคั่งมหาศาล แต่รัฐไม่เคยมีนโยบายยืม ระบบนี้สาธารณะไม่เคยมีปรากฏ เมื่อขาดแคลนเงินทอง รัฐใช้วิธีการผลิตเหรียญกษาปณ์โดยลดค่าของเงิน (Debase the coinage) โดยผสมทองเหลืองมาก ลดแร่เงินลง เมื่อมีเหรียญมาก ก็มีกำจับจ่ายซื้อหาสินค้าและบริการมากขึ้น ความต้องการสินค้าและบริการมากขึ้น ย่อมทำให้สินค้าและบริการมีราคาสูงขึ้น ก่อเกิดภาวะเงินเฟ้อ

แม้จะมีการเพิ่มพูนรายได้โดยวิธีผลิตเหรียญกษาปณ์ลดค่าของแร่โลหะ แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาเงินไม่พอใช้ได้ การที่จะจัดเก็บภาษีโดยเพิ่มอัตราการเก็บและเพิ่มประเภทของภาษีก็มีปัญหาไม่ใช่น้อย รัฐริดภาษีหนักจากบรรดาชนชั้นเพื่อบำรุงระบบราชการและกองทัพ และริบทรัพย์สินเงินทองของบรรดาสมาชิกรัฐสภาเช่นต ปัญหาเศรษฐกิจมิได้บรรเทาเบาบางลง

กองทัพใช้จ่ายเงินทองอย่างฟุ่มเฟือยพอ ๆ กับพระราชสำนักและระบบราชการ ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานร้าง ๆ รอบค่ายทหารกลับฟื้นคืนชีพ กลายเป็นนครมั่งคั่งเจริญรุ่งเรือง เบื้องหลังฉากคือ ภาวะตกยากของบรรดาทหารผู้มีรายได้คงที่แต่มีรายจ่ายเกินตัว ภาวะเงินเฟ้อได้ทำให้ค่าครองชีพแพงยิ่งขึ้น เศรษฐกิจจึงไม่มั่นคง กองทัพก็ยิ่งร่ำร้องต้องการงบประมาณทหารมากยิ่งขึ้น

ความไม่มั่นคงทางการเมืองและทางทหารย่อมก่อให้เกิดผลร้ายแรงต่อชีวิตผู้คน การให้สถานภาพพลเมืองแก่ผู้คนเพื่อขยายรากฐานการจัดเก็บภาษีก็มิได้มีผลช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ เพราะทหารและอภิสิทธิ์ชนสามารถตัดสินใจตัดสินใจบนมิให้ต้องเสียภาษี หรือสามารถข่มขู่เจ้าหน้าที่จัดเก็บภาษีโดยการแสดงพลังกองทัพส่วนตัว อีกทั้งยังสามารถรีดไถเอาประโยชน์จากประชาชนทั่วไปผู้มีภาระหนักต้องเสียภาษีอยู่แล้ว ประชาชนคือผู้ตกเป็นเหยื่อของการจัดเก็บภาษีและตกเป็นเหยื่อของทหารและอภิสิทธิ์ชน ประชาชนผู้ตกยากไม่มีทางออกอื่นใด นอกเสียจากการเป็นโจร โจรผู้ร้ายจึงระบาดทั่วไปในจักรวรรดิ ปัญหาเศรษฐกิจได้ลุกลามกลายเป็นปัญหาสังคมและปัญหาการเมืองไปโดยปริยาย

ในยามสงบ กองทัพกลายเป็นภาระหนักในยุคมัยที่เศรษฐกิจตกต่ำ การผลิตเป็นอุตสาหกรรมก็ค่อย ๆ ย้ายออกไปสู่ชนบทและไร่นาขนาดใหญ่ (Plantation) ซึ่งหมายถึงการมีกระบวนการขยายการเพาะปลูกไปทั่วจักรวรรดิ เศรษฐกิจของจักรวรรดิไม่มีเอกภาพอีกต่อไป กลายเป็นเศรษฐกิจพอเพียงด้วยตนเอง (Self-sufficient) ไม่อาศัยพึ่งพาปัจจัยภายนอกในการดำรงคงอยู่ (Autarkic) เมื่อเศรษฐกิจล่าช้าและตกต่ำ ย่อมทำให้รัฐมีรายได้ลดน้อยลง ไม่สามารถชำระไว้ซึ่งโครงสร้างสถาบันหลักของสังคมได้ โครงสร้างจึงล้มเหลวลง บรรดานครต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดเองอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ นี่คือการเปลี่ยนแปลงภายในที่เกิดขึ้นมาช้านานก่อนที่เหตุวิกฤติจะเกิดขึ้นอย่างรุนแรงสุดขีด

ในปลายศตวรรษที่ 2 คุณภาพมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างนครกับชนบทได้ปลาสนาการ คุณภาพระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่นก็สิ้นสุดลงด้วย แม้แต่คุณภาพระหว่างโลกกรีกตะวันออกกับโลกโรมันตะวันตกก็ไม่มีปรากฏอีกต่อไป เมื่อจักรวรรดิไร้ระเบียบแบบแผนความแน่นอนใด ๆ และการจัดการสรรพสิ่งไม่มีระเบียบแน่นอน มีแต่ความละโมภโลกมากและการฉ้อราษฎ์บังหลวงที่เติบโตใหญ่ ผู้เป็นใหญ่ทุกแห่งหันหลังให้ตำแหน่งอำนาจอิทธิพลปกป้องผลประโยชน์ส่วนตน การที่จักรวรรดิไม่สามารถพัฒนาพื้นฐานการเมืองมั่นคงได้ ทำให้ปัญหาเศรษฐกิจยิ่งเลวร้ายรุนแรง

ในยามวิกฤติ ความพิบัติทางเศรษฐกิจได้จู่โจมครอบ รวรรดิ เป็นความหายนะฉับพลันทันที บรรดานครเสื่อมทราม ประชากรลด ระบบราชการตกต่ำถึงขั้นไร้ระเบียบแบบแผน ภาวะเงินเฟ้อได้ทำให้ข้าราชการเรียกค่าบริวารจากการปฏิบัติหน้าที่ ความไม่มั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจย่อมทำให้ประชาชนสิ้นหวังอย่างรุนแรง ใน ค.ศ. 300 เริ่มมีสิ่งใหม่ท้าทายจักรวรรดิ สิ่งนั้นคือ ศาสนาคริสต์

ระหว่าง ค.ศ. 193-305 มีพลังใหม่ๆ ทำลายสันตะtheonจักรวรรดิ แม้จักรวรรดิจะอยู่รอด แต่โครงสร้างพื้นฐานได้เปลี่ยนแปลงรูปไปแล้ว

โรคอันตรายยิ่งชีพสำหรับจักรวรรดิคือ เศรษฐกิจ เศรษฐกิจเจริญน้อยมากและไม่แข็งแรง การผลิตที่มีประสิทธิภาพต่ำมาก ไม่มีการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตมากเท่าที่ควร เพราะนิยมใช้แรงงานถูกคือ ทาส ไม่จูงใจให้จำเป็นต้องคิดวิธีการผลิตใหม่ให้มีปริมาณมาก ทาสเองก็ยากจน ไม่มีกำลังที่จะซื้อหาสินค้าและบริการ เศรษฐกิจจึงไม่เติบโตใหญ่เท่าที่ควร

ความเสื่อมถอยปรากฏชัดคือ เศรษฐกิจเสื่อมโทรม การค้าลดลง อัตราการเกิดตกต่ำ ประชากรลดฮวบด้วยเหตุโรคระบาดใหญ่ในศตวรรษที่ 1 เชชัญศึกกลางเมืองและอนารยชน รุกราน โรคระบาดไปไกลตามเส้นทางคารณสงคมนาคมทั้งทางบกทางน้ำ อีกประการหนึ่ง ในหมู่ชนชั้นสูงผู้นิยมอาบน้ำร่วมกัน น้ำร้อนฆ่าสเปิร์มมีส่วนทำให้ชนชั้นสูงไม่เจริญพันธุ์เท่าที่ควร คนยากไร้ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่มีปัญหาทุกข์ยากจนหมดขวัญกำลังใจที่จะเจริญพันธุ์⁵

ตั้งแต่ ค.ศ. 300 ความเปลี่ยนแปลงได้ทำให้ชีวิตชาวโรมันเปลี่ยนแปลงไป ชาวโรมันวาดหวังที่จะมีชีวิตที่เป็นสุข แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ความเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อวัฒนธรรมเมดิเตอร์เรเนียนคลาสสิกเป็นความเปลี่ยนแปลงหลายประการที่มีความหมายไปในทางทำลายล้างจิตวิญญาณของวัฒนธรรมนั้น ใน ค.ศ. 300 ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในด้านระบบความเชื่อถือ ศาสนาคริสต์ที่เคยเป็นนิกายยิวเล็ก ๆ ไม่สำคัญมาก่อน ได้กลายเป็นศาสนาที่พัฒนาเป็นศาสนาที่มีหลักความเชื่อที่เที่ยงแท้มั่นคง (Orthodoxy) และตั้งมั่น ศาสนานี้เติบโตใหญ่ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจทรุดและการทหารตกต่ำ

ความสำเร็จของชาวโรมันได้ปรากฏผลอีกด้านหนึ่งที่ดูขัดแย้งเป็นตรงกันข้าม (Dialectical) ดังเช่น ความนิยมเป็นสากล (Cosmopolitanism) ได้ทำลายวิถีโรมันเดิมที่มีค่านิยมและคุณธรรมคือ ลัทธิประเพณีปฏิบัติบูชาเทวดาเพื่อประโยชน์แห่งรัฐและสังคม ความสำเร็จนำมาซึ่งจักรวรรดิใหญ่โตแผ่ไพศาล สุดที่จะปกป้องได้ทั่วถึง ยากที่จะบำรุงราชการทหารและพลเรือนในจักรวรรดิ พื้นที่ดินแดนที่พิชิตได้มาส่วนใหญ่ถูกจัดสรรให้บรรดาผู้คนต่างด้าวที่อพยพเข้าตั้งถิ่นฐาน อำนาจรัฐจีน ๆ ลง ๆ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ยากที่จะหาความมั่นคงแน่นอนได้

⁵ คำอธิบายของเชิงอรรถที่ 109, William McNail, *The Rise of the West, History of the Human Community* (7th ed.; The University of Chicago Press, 1970), p. 359.

3. อนุารยชนกับการรุกราน

ผู้รุกรานจักรวรรดิอย่างหนักหน่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 มีทั้งผู้ที่เจริญทัดเทียมชาวโรมัน มีทั้งผู้ที่เจริญน้อยกว่าและผู้ซึ่งชาวโรมันเหยียดหยามว่าป่าเถื่อนไม่มีความเจริญเลยหรืออยู่นอกกระแสนอารยธรรมกรีก-โรมัน (Barbarians) อะไรคือเหตุจูงใจให้ผู้รุกรานมุ่งมาดปรารถนาที่จะรุกรานจักรวรรดิโรมัน ? เหตุผลหนึ่งชัดเจนมากจนแทบจะไม่ต้องแสวงหาเหตุผลอื่นประกอบก็ได้ คือ ความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของจักรวรรดิ ผู้รุกรานได้เห็น ได้ยินชื่อเสียงร่ำลือมาช้านานถึงชีวิตบรมสุขแสนจะหรรษาของชนชั้นสูงและกิตติศัพท์ความเจริญยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิ

บรรดาผู้รุกรานกลุ่มแรกที่ควรพิจารณาก่อนคือ อนุารยชน ส่วนใหญ่มีผู้นำเป็นกลุ่มนักรบ นำผู้คนเลี้ยงสัตว์รุกเข้าตั้งถิ่นฐานรอบนอกและชายแดนของจักรวรรดิ อนุารยชนรุกรานและตั้งถิ่นฐานอย่างต่อเนื่องและพร้อมกันไปในเวลาเดียวกัน อนุารยชนมีหลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่

1. เคลต์ (Celts) หรือบางทีก็เรียกว่า กอล (Gauls)

พวกเคลต์มีถิ่นกำเนิดอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำดานูบตอนบน (Upper Danube) ในยุโรปภาคตะวันออก พวกเคลต์ได้แผ่กระจายไปสู่กาลิเซีย (Galitia, ในเอเชียไมเนอร์) กอล (ฝรั่งเศสปัจจุบัน) อิตาลีภาคเหนือ กาลิเซีย (Galicia) ดินแดนเซลติเบเรีย (Celtiberia) ในสเปนและอังกฤษ ตั้งแต่ 800 ปี ก.ค.ศ. ชาวเคลต์ได้แผ่ขยายอำนาจไปทั่ว ใน ค.ศ. 390 ชาวเคลต์ปล้นสะดมนครโรมอีกศตวรรษต่อมา ก็ได้ปล้นสะดมนครเดลฟี (Delphi) ของกรีซ

2. กลุ่มซาร์มาเทียน (Sarmatians)

กลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำดานูบตอนล่างและตั้งตนเป็นใหญ่เหนือเขตทุ่งหญ้าสั้น (Steppe) ระหว่างทวีปยุโรปกับเอเชีย ตั้งแต่ศตวรรษที่ 2 ก.ค.ศ. กลุ่มนี้เป็นใหญ่มาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 3 จึงต้องล่าถอยเมื่อพวกเยอรมันเผ่าโกท (Goth) รุกรานจากทะเลบอลติก (Baltic Sea)

3. กลุ่มเผ่าพันธุ์เยอรมัน (German Race)

เมื่อ 1,000 ปี ก.ค.ศ. พวกเผ่าพันธุ์เยอรมันตั้งมั่นอยู่ในคาบสมุทรสแกนดิเนเวีย (Scandinavia, เดนมาร์กปัจจุบัน) และดินแดนในระหว่างแม่น้ำเอลเบอ (Elbe) กับแม่น้ำโอเดอร์ (Oder) ชาวเยอรมันเป็นคนร่าเริง เลี้ยงสัตว์และทำไร่เลื่อนลอย มีความกล้าหาญ รบเก่งมาก ชาวเยอรมันมีจำนวนมากตามแม่น้ำไรน์ (Rhine) และมีการเคลื่อนไหวมากตามแนวแม่น้ำดานูบ ทั้งปริมาณและการเคลื่อนไหวทำให้ชาวเยอรมันเป็นภัยที่มีตัวตนคุกคามจักรวรรดิ กลุ่มเผ่าพันธุ์เยอรมันแบ่งเป็น 3 กลุ่มตามทิศทางของการรุกรานและการตั้งถิ่นฐาน ดังนี้

3.1 สายตะวันออก กลุ่มเยอรมันข้ามทะเลบอลติกเมื่อประมาณ 600 ปี – 300 ปี ก.ค.ศ. เคลื่อนที่ไปตามแม่น้ำวิสตุลา (Vistula) ไปสู่เทือกเขาคาร์ปาเทียนส์ (Carpathians) กลุ่มสายตะวันออกได้แบ่งกันเองเป็นกลุ่มย่อย ที่ขึ้นชื่อได้แก่ บัสตาน (Bastanae) เบอร์กันดี (Burgundians) เกพิด (Gepids) โกอธ (Goth) แวนเดิล (Vandals) เฮรูล (Herul) รูเกียน (Rugians) และซีรี (Sciri) ใน ค.ศ. 214 กลุ่มเหล่านี้ได้เคลื่อนที่มาถึงทะเลดำ พวกโกธนับแต่นั้นมาก็ได้แบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ

3.1.1 ออสโตรโกธ (Ostrogoth) คือโกธสายตะวันออกตั้งถิ่นฐานที่บริเวณทะเลดำ

3.1.2 วิซิโกธ (Visigoth) คือโกธสายตะวันตกตั้งถิ่นฐานในกลุ่มแม่น้ำดานูบในบริเวณคาเซีย (Dacia)

3.2 สายตะวันตก กล่าวกันว่า กลุ่มเหล่านี้มาจากดินแดนโฮลซ์ไตน์ (Holstien) หรือคาบสมุทรยัตแลนด์ (Jutland) ได้เคลื่อนที่ขึ้นไปตามแม่น้ำเอลเบอและแม่น้ำไรน์ไปสู่ดินแดนกอลใต้และอิตาลีภาคเหนือ ในปลายศตวรรษที่ 2 ก.ค.ศ. กลุ่มสายตะวันออกนี้มีชื่อเรียกทั่วไปว่า ติวตัน (Teuton) พวกติวตันได้แยกย้ายกันเป็นกลุ่มเข้าครอบครองดินแดนต่อไปนี้

3.2.1 กลุ่มอาลามันน์ (Alamanni) ตั้งถิ่นฐานในแม่น้ำไรน์ตอนบน

3.2.2 กลุ่มแฟรงก์ (Franks) และแซ็กซัน (Saxons) ตั้งถิ่นฐานอยู่ระหว่างแม่น้ำเวเซอร์ (Weser) กับแม่น้ำเอลเบอ

3.2.3 กลุ่มทูริงเกียน (Thuringians) ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางทิศใต้ของกลุ่มแซ็กซัน

3.3 สายสแกนดิเนเวียเป็นชาวเหนือ (North Germans) กลุ่มนี้ยังคงตั้งมั่นอยู่ในคาบสมุทรเดนมาร์ก มิได้อพยพไปที่ใด

ชาวเยอรมันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชายขอบจักรวรรดิก่อนและทำการเกษตรเป็นหลัก วิถีชีวิตไม่เจริญเหมือนชาวโรมัน ชาวเยอรมันเริ่มรุกรานจักรวรรดิเป็นครั้งคราวตั้งแต่เริ่มศตวรรษที่ 2 เพื่อชิงดินแดนและปล้นสะดมทรัพย์สินเงินทอง ชาวเยอรมันสร้างปัญหาหลักขณะต่อไปนี้แก่ชาวโรมัน

1. ชาวเยอรมันเผ่าต่าง ๆ ปล้นสะดมตามชายแดน เป็นภัยคุกคามกดดันความมั่นคงของจักรวรรดิมาก
2. ปัญหาจัดการกับชาวเยอรมัน ชาวโรมันจำเป็นต้องยินยอมให้เยอรมันกลุ่มต่าง ๆ ตั้งถิ่นฐานในจักรวรรดิ โดยรวมตัวจัดตั้งเป็นสหพันธ์ (Federates) หลายแห่ง
3. ระบบป้องกันจักรวรรดิ ต้องอาศัยศักยภาพผู้นำของทหาร ส่วนใหญ่แม่ทัพเป็นชาวเยอรมันหรือมีเชื้อสายเยอรมัน อำนาจแม่ทัพขึ้นอยู่กับความจงรักภักดีที่กองทัพอนารยชนแสดงต่อแม่ทัพ

ทั้งนี้ ต้องถือว่า ชาวโรมันยังชะตาไม่ถึงชาติในทันที เพราะว่าชาวเยอรมัน ไม่มีพลังสามัคคี ชาวเยอรมันมีจำนวนมากก็จริง แต่ไม่เคยรวมกันเข้าดินครโรม จำนวนมากของชาวเยอรมันก็ทำให้ชาวโรมันยากที่จะใช้วัฒนธรรมโรมันกลืนชาวเยอรมันดังที่ได้ใช้นโยบายนี้ต่อชนชาติต่าง ๆ มาแล้ว ปริมาณไม่มีความหมาย เพราะทุกกลุ่มช่วงชิงอำนาจกัน การที่จะจัดการกับปัญหาเยอรมันต้องใช้สันติวิธีทางการทูต อาทิ การเจริญมิตรไมตรีมีสนธิสัญญาต่อกัน อาศัยเยอรมันกลุ่มต่าง ๆ ปกป้องพรมแดนโรมันจากเยอรมันกลุ่มอื่น ๆ ความแตกแยกของเยอรมันเป็นคุณแก่ชาวโรมัน เปิดโอกาสให้ชาวโรมันพลิกแพลงกุศโลบายสลายพลังเยอรมันให้สลายทางรุกคืบโจมตีนครโรม นครโรมสนับสนุนความแตกแยกเป็นกลุ่มและผูกมิตรไมตรีหวังให้ชาวเยอรมันเซื่อง (“to tame”) ไว้เนื้อเชื่อใจชาวโรมันให้กลืนวัฒนธรรมเยอรมันในท้ายสุด

ถึงกระนั้น ชาวเยอรมันก็ยังคงรุกคืบหน้าจากชายแดนสู่หัวใจของจักรวรรดิเข้าไปทุกที ในศตวรรษที่ 3 บรรดาเมืองต่าง ๆ ภายในพรมแดนเริ่มสร้างกำแพงขึ้นมาใหม่เพื่อป้องกันตนเอง ภายหลัง ค.ศ. 270 กรุงโรมก็เริ่มมีระบบป้องกันตนเอง (Fortification)

ในปลายศตวรรษที่ 3 ชาวโรมันแก้ปัญหาภัยเยอรมันคุกคามด้วยการตั้งจักรวรรดิ กอล (Gallic Empire) เป็นรัฐกันกระทบ เสมือนปราการด่านแรกตั้งรับภัยเยอรมันคุกคาม ศตวรรษ ต่อมา กลุ่มเยอรมันเผ่าโกธและแวนเดิล (Vandal) ได้ทำลายจักรวรรดิ กอล ดินแดนกอลท้าย สุดตกเป็นของชาวเยอรมันเผ่าแฟรงก์ ใน ค.ศ. 200 กลุ่มเผ่าแฟรงก์และอาลามันน์ตั้งมั่นริมฝั่ง แม่น้ำไรน์ กลุ่มโกธตั้งมั่นริมฝั่งแม่น้ำดานูบตอนล่าง จักรวรรดิโรมันตกอยู่หว่างกลาง กองทัพ ต้องถูกจัดตั้งใหม่เพื่อเตรียมกองกำลังสำรองเคลื่อนที่เร็ว (Mobile reserve) ตั้งแต่ ค.ศ. 270

4. ชาวปาร์เทีย (Parthia) ตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 ภัยปาร์เทียคุกคามจักรวรรดิมากไม่ แพ้ชาวเยอรมัน แม้ทัพผู้พยายามพิชิตปาร์เทียมาก่อนคือ ชูลลา ในศตวรรษที่ 2 ชาวโรมันขัด แย้งกับปาร์เทียมากด้วยเหตุช่วงชิงอาร์เมเนีย (Armenia) ศตวรรษต่อมา ชาวปาร์เทียก็ค่อย ๆ หดอำนาจไป

5. ชาวเปอร์เซีย มหาอำนาจเปอร์เซียคือคู่ศึกง้างจงผลาญกับชาวโรมันถึง 400 ปี เปอร์เซียตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างนครโรมกับจีนและอินเดีย เปอร์เซียสมัยราชวงศ์ ซัสซานีเยน (Sassanian) มีอำนาจมาก เข้าครอบครองปาร์เทีย เปอร์เซียคือคู่แข่งสมน้ำสมเนื้อ กับชาวโรมัน ความสัมพันธ์ระหว่างโรมกับเปอร์เซียไม่แน่นอน บางครั้งมีมิตรไมตรีต่อกัน บางครั้งก็เป็นปฏิปักษ์พิฆาตกัน ดินแดนที่เป็นข้อพิพาทบ่อยมากคือ ซีเรีย (Syria)

ในปลายศตวรรษที่ 3 จักรวรรดิโรมันเผชิญศึกสองด้าน ด้านหนึ่งในภาคตะวันตก คือ เยอรมันบุก ในด้านตะวันออกคือเปอร์เซีย เมื่อเปิดฉากศตวรรษที่ 5 ทั้งกลุ่มเยอรมันเผ่า โกธและเผ่าแวนเดิลและพวกฮัน (Huns) ผลัดกันเข้าทำลายจักรวรรดิ กอล ซึ่งเป็นปราการด่าน แรกของจักรวรรดิโรมัน

6. ชาวฮัน (Huns) ชาวฮันเป็นใคร เผ่าพันธุ์ใด ยังไม่มีข้อยุติ บ้างก็ว่า ฮันคือมอง โกล บ้างก็ว่าฮันเป็นเตอร์ก (Turks) พวกฮันคือพวกเร่ร่อน เลี้ยงสัตว์และทำไร่เลื่อนลอย มีชื่อเสียงมากกว่าเป็นนักรบผู้เชี่ยวชาญการรบบนหลังม้า พวกฮันคือคลื่นยักษ์โถมเข้าสู่ยุโรปใน ศตวรรษที่ 4 ดินแดนของกลุ่มเยอรมันสายออสโตรโกธตกเป็นของพวกฮัน ต่อมาใน ค.ศ. 376 ได้รุกอย่างรวดเร็วเข้าไปพวกเยอรมันวิซิโกธ ครอบครองพวกวิซิโกธเข้าสู่จักรวรรดิโรมัน เยอรมันกลุ่มต่าง ๆ ถูกรบรุกตีบหน้าไม่ลดละ ไม่ว่าจะเป็นโกธหรือแวนเดิลจนต้องถอยร่นเข้าสู่ ดินแดนกอล สเปนและอิตาลี อำนาจฮันขึ้นสูงสุดในสมัยอัตติลา (Attila, ค.ศ. 445-453)

กษัตริย์และกษัตริย์เซียเป็นกษัตริย์กษัตริย์จักรวรรดิโรมันอย่างหนักมาโดยตลอด แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นกษัตริย์กษัตริย์ที่น่ากลัวอันตรายสำหรับจักรวรรดิโรมันที่มีประชากร 25 ล้านคน แต่การที่กษัตริย์เซียโจมตีสืบต่อเนื่องพร้อม ๆ กันหลายแห่งตามพรมแดนต่างหากคือ กษัตริย์ที่น่ากลัวที่สุดและเป็นภัยใหม่มาสำหรับชาวโรมัน กษัตริย์เซียกระดุนเร่งเร้าให้กระบวนการเสื่อมถอยอำนาจโรมันมีอัตราเร่งและเร็วขึ้น ก่อเกิดปฏิกริยาลูกโซ่ที่สร้างความพินาศย่อยยับให้แก่ชาวโรมัน

4. เสถียรภาพทางการเมือง

นอกจากกษัตริย์เซียคุกคามแล้ว จักรวรรดิโรมันยังต้องเผชิญกับความไม่สงบเรียบร้อยภายในอีกด้วย ตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 ทัวทั้งจักรวรรดิมีโจรผู้ร้ายชุกชุม กลุ่มที่ขึ้นชื่อมากคือ บูลลาผู้โชคดี (Bulla the Lucky) มีผู้คนเข้าร่วมถึง 600 คน บทบาทของบูลลาคือบทบาทของโรบิน ฮูด (Robin Hood) สังคมโรมันแทบจะไม่มีขโมยอีกแล้ว รัฐบาลพยายามฟื้นฟูระเบียบแบบแผน จัดตั้งกองทัพใหม่ให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผล ตั้งแต่ ค.ศ. 270 ได้มีการจัดตั้งกองกำลังสำรองเคลื่อนที่ (Mobile reserves) และพยายามเรียกเกณฑ์ทหาร แต่ก็มีกำลังเพิ่มไม่มากนัก แม้จะใช้คริสตจักรเป็นองค์กรเสริมแสดงอำนาจเป็นปาฏิหาริย์จึงใจผู้คนที่ตาม กองทัพโรมันเริ่มจ้างชาวเยอรมันรบ พลเมืองโรมันไม่เต็มใจที่จะไปรบไกลโพ้นอีกแล้ว กองพลโรมันไม่พร้อมสรรพและไม่มีวินัยทหาร เป็นกองทัพที่ไม่พร้อมที่จะรบ ไม่สามารถเป็นกลไกแห่งรัฐที่จะปกป้องรัฐสีมาและรักษาความสงบภายในจักรวรรดิเหมือนในอดีตแล้ว

ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ในศตวรรษที่ 3 บรรดาอภินายชนได้โจมตีจักรวรรดิ บรรดาแม่ทัพในภูมิภาคมีโอกาสตั้งตนเป็นใหญ่ บางครั้งก็เป็นผู้บัญชาการแยกดินแดนโดยได้รับความสนับสนุนจากบรรดาผู้มีอำนาจอิทธิพลในพื้นที่ จักรพรรดิไม่สามารถที่จะทรงนำการทัพไปสู่ชัยชนะได้อีกแล้ว กองทัพตามพรมแดนได้ปรับโครงสร้างจักรวรรดิด้วยการจัดตั้งแม่ทัพนายกองเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญทั้งทางทหารและพลเรือนโดยไม่ต้องอาศัยพระราชโองการจากส่วนกลาง กองทัพขยายขนาดใหญ่โต มิงบประมาณทหารเพิ่ม มีโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ตามพรมแดน ทหารเกือบจะเรียกได้ว่าได้ครองจักรวรรดิโดยพฤตินัย ทั้งสังคมแทบจะเป็นสังคมทหารเพราะคอกอยู่ภายใต้อำนาจทหารและต้องมีระเบียบวินัยทหาร

เมื่อทหารมีบทบาทสำคัญในการรักษาความมั่นคงปลอดภัยก็ย่อมทำให้บรรดาผู้นำผู้เป็นใหญ่ต้องมีความสามารถในการรบด้วย การเมืองการปกครองต้องคำนึงถึงการทหารเป็นสำคัญ ทหารทรงอำนาจมาก ได้ควบคุมทั้งจักรวรรดิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ การเข้าร่วมกับสภาซีเนตในการมีอำนาจควบคุมการแต่งตั้งถอดถอนตำแหน่งจักรพรรดิตั้งแต่ ค.ศ. 270 ทหารพร้อมที่จะแต่งตั้งหรือถอดถอนผู้ใดก็ตามได้ตามผลประโยชน์ที่เสนอแก่ทหารเป็นการตอบแทน บางครั้ง รัชกาลโคลัมเบลล์ในการแก้ไขปัญหาสถานการณ์ ทหารก็ถอดถอนจักรพรรดิแล้วแต่งตั้งองค์ใหม่ทันที ระหว่าง ค.ศ. 235-284 จักรวรรดิมีจักรพรรดิ 20 องค์ แต่จักรพรรดิถึง 17 องค์ถูกลอบปลงพระชนม์บ้าง เสด็จสวรรคตในสงครามกลางเมืองบ้าง

เมื่ออำนาจได้มาด้วยคมหอกดาบและคำจูนด้วยกองทัพ จักรพรรดิย่อมจะต้องทรงสร้างความชอบธรรมแห่งพระราชอำนาจ โดยให้ความสำคัญแก่คตินิยมจักรพรรดิทรงเป็นเทพและความสำคัญของพระราชพิธีทั้งปวง พระราชสำนักคือศูนย์กลางแห่งอำนาจและการวินิจฉัยการอันสำคัญของบ้านเมือง พระราชอำนาจของจักรพรรดิก็มีลักษณะเป็นทหารมากขึ้น คือใช้อำนาจเด็ดขาดสั่งการ พระราชอำนาจเด็ดขาดเป็นล้นพ้นอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน บรรดาสมาชิกสภาซีเนตล้วนมีอำนาจอิทธิพลตกต่ำลง แต่ทั้งนี้ พระราชอำนาจจะเด็ดขาดมากน้อยเพียงใดก็ต้องขึ้นอยู่กับกองทัพซึ่งเป็นเสาหลักใหม่ของระบอบการปกครองด้วยว่าพึงพอใจมากน้อยเพียงใดในองค์จักรพรรดินั้นเป็นสำคัญ ทหารเป็นใหญ่ในแผ่นดินแท้จริง มิใช่องค์จักรพรรดิอีกต่อไปแล้ว

ตั้งแต่ ค.ศ. 270 การที่จักรพรรดิเสด็จปรากฏพระองค์และการที่จักรพรรดิทรงบัญชาการด้วยพระองค์เอง ไม่เป็นการเพียงพอแล้วที่จะแก้ไขภาวะวิกฤติ เพราะจักรวรรดิใหญ่โตมาก การเมืองก็ไม่มีเสถียรภาพเพราะไม่มีกฎระเบียบการสืบราชสันตติวงศ์ องค์จักรพรรดิตกอยู่ภายใต้ฉายาอำนาจของทหาร ไม่มีฐานอำนาจเป็นของพระองค์เอง พระราชอำนาจไม่แน่นอนและไม่มั่นคง แล้วแต่องค์จักรพรรดิว่าจะทรงพระปรีชาสามารถแท้จริงมากน้อยเพียงใดเป็นสำคัญ

5. สภาพสังคม

โดยความเป็นจริงแล้ว เมื่อศตวรรษที่ 3 ประชาชนทั่วไปมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและทางกฎหมายตกต่ำลงมาก ผู้คนตกทุกข์ได้ยาก ไร้สิทธิแท้จริงทางการเมืองการปกครอง ผู้มีอำนาจอิทธิพลและคนรวยเป็นกลุ่มเดียวในสังคมที่มีอำนาจอิทธิพลและความมั่งคั่ง สังคมจึงมีการแบ่งแยกแบ่งฝ่ายเป็นชนชั้นต่อไปนี้

1. ชนชั้นอภิสิทธิ์ (The privileged, honestiores) ประกอบด้วยบรรดานายทหาร นักการเมือง สมาชิกสภาซีเนต ชนชั้นผู้ติดตามเมืองและชนบท

2. ชนชั้นผู้ไร้อภิสิทธิ์ มีแต่ภาระหนักอึ้ง (The burdened, humiliores) คือผู้คนที่มิได้เป็นชนชั้นอภิสิทธิ์

การแบ่งชนชั้นอย่างแท้จริงเช่นนั้น ย่อมทำให้เกิดช่องว่าง วิถีชีวิตและวิถีความคิด ตลอดจนโลกทัศน์แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เหมือนอยู่กับคนละโลก การแบ่งแยกน่าจะทำให้ผู้คนทั่วไปยังเกิดความคับแค้นใจและน่าจะลุกฮือขึ้นเรียกร้องสิทธิที่สูญเสียไปกลับคืน แต่สังคมกลับไม่มีขบวนการทวงสิทธิ์คืนอย่างแท้จริง เพราะรัฐได้บรรเทาความคับแค้นใจให้แก่ประชาชน ด้วยการให้ความบันเทิงทุกรูปแบบเท่าที่จะเป็นไปได้ อาทิ การจัดงานเทศกาลงานรื่นเริง การจัดแข่งกีฬาโดยเฉพาะกีฬาต่อสู้โหด (Gladiatorial games) และการแข่งรถม้า การจัดตั้งสโมสรสุขภาพ สโมสรกีฬาและสถานอาบน้ำสาธารณะ ตลอดจนโรงมหรสพ ที่ขึ้นชื่อคือการละคร ความบันเทิงเหล่านั้นทำให้ประชาชนลืมความทุกข์ยากไปได้ชั่วขณะจนรู้สึกได้ว่า พอจะอดทนและอดกลั้นต่อไปได้ ทั้ง ๆ ที่น่าจะสุดทนทานสภาวะชีวิตยากไร้ลำเค็ญ

อย่างไรก็ตาม แม้ประชาชนจะมีความอดทนสูงต่อภาวะที่ตกเป็นเบี้ยล่าง ถูกกระทำ ย่ำยีเอารัดเอาเปรียบ แต่ก็มิได้หมายความว่า ประชาชนจะมีความอดทนไม่มีที่สิ้นสุด ผู้ปกครองตระหนักดีถึงมหันตภัยจากการที่ประชาชนอาจจะลุกฮือขึ้นได้เมื่อสถานการณ์สุกงอม ความพยายามที่จะปฏิรูปบ้านเมืองคือสัญญาณบอเหตุว่า ผู้ปกครองรู้เท่าทันสถานการณ์และพร้อมที่จะระวังป้องกันเหตุมิให้เกิดขึ้น ด้วยการเร่งรัดปฏิรูป แก้ไขปัญหาสภาพการณ์ กลับร้ายให้เป็นดีเท่าที่จะเป็นไปได้

การปฏิรูป

แม้จะมีการพิจารณาว่า การปฏิรูปปรากฏชัดแจ้งในรัชกาลของจักรพรรดิไดโคลิเซียน (Diocletian ค.ศ. 284-305/6) และจักรพรรดิคอนสแตนติน (Constantine, ค.ศ. 306-337) แต่ความพยายามที่จะปฏิรูปเพื่อรวมอำนาจ (Centralization) อยู่ที่ส่วนกลางเหมือนเดิมนั้น คงมีมาช้านานแล้ว เพียงแต่โอกาสคงไม่อำนวยเท่าที่ควรเท่านั้น ดังเช่น ในรัชสมัยจักรพรรดิเอาเรเลียน (Aurelian, ค.ศ. 270-275) ในที่นี้ จะเสนอการปฏิรูปของทั้งสองรัชกาลดังกล่าวซึ่งถือว่าเป็นการปฏิรูปครั้งสำคัญก่อนจักรวรรดิจะล่มจม การปฏิรูปครั้งนั้นได้ทำให้จักรวรรดิเปลี่ยนแปลง ไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป

1. การปฏิรูปในรัชสมัยจักรพรรดิไดโคลิเซียน

จักรพรรดิไดโคลิเซียนคือนายทหารอัจฉริยะ ทรงพลังแข็งแกร่งมาก ขึ้นชื่อในการทรงจัดตั้ง ยึดมั่นในหลักการ โปรดความมีระเบียบแบบแผน ทรงพระปรีชาสามารถมากในการเลือกใช้นุคคนที่ทรงไว้วางพระทัยมาก เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ จักรพรรดิทรงเพียรพยายามที่จะเสริมสร้างโครงสร้างของระบอบจักรพรรดิราชย์ให้ทรงพลัง ทรงต้องพระประสงค์ที่จะให้ประชาชนมีทัศนคติใหม่อุปนิสัยใหม่และความเชื่อถือใหม่ (Ethos) ผลสำคัญที่เกิดขึ้นคือ สถานภาพใหม่ของจักรพรรดิและบทบาทศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์

1. สถานภาพใหม่ของจักรพรรดิ

ความคิดเรื่องตำแหน่งจักรพรรดิถูกเปลี่ยนแปลงแล้ว ไม่มีการอ้างถึงตำแหน่งพลเมืองอันดับที่ 1 (Princeps) อีกต่อไป เพราะทหารคือผู้แต่งตั้งถอดถอนจักรพรรดิ มิใช่สภาซึ่งเนตประชาชนต้องปฏิบัติบูชาจักรพรรดิเสมือนบูชาทวยเทพแบบคตินิยมของโลกตะวันออก จักรพรรดิอ้างพระองค์คือพระเทพโจเวียง (Jovian) เป็นพระเทพทรงพระชนม์ชีพ (Living God) ผู้ทรงเป็นผู้แทนของพระบรมเทพยูปีเตอร์ (Jupiter) ในโลกนี้ ทรงเป็นผู้ที่เสด็จอุบัติมาสู่โลกนี้เพื่อปราบกบฏ (Savior) เสมือนพระบรมเทพยูปีเตอร์เสด็จมาสู่โลก คตินี้ใกล้เคียงกับคติของโลกเฮลเลนิสติกปลายสมัยที่เห็นชีวิตคือการต่อสู้ระหว่างความดีความชั่ว นี่เป็นวิสัยทัศน์แบบตะวันออก เป็นวิสัยทัศน์ใหม่เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจักรพรรดิกับทวยเทพ จักรพรรดิ

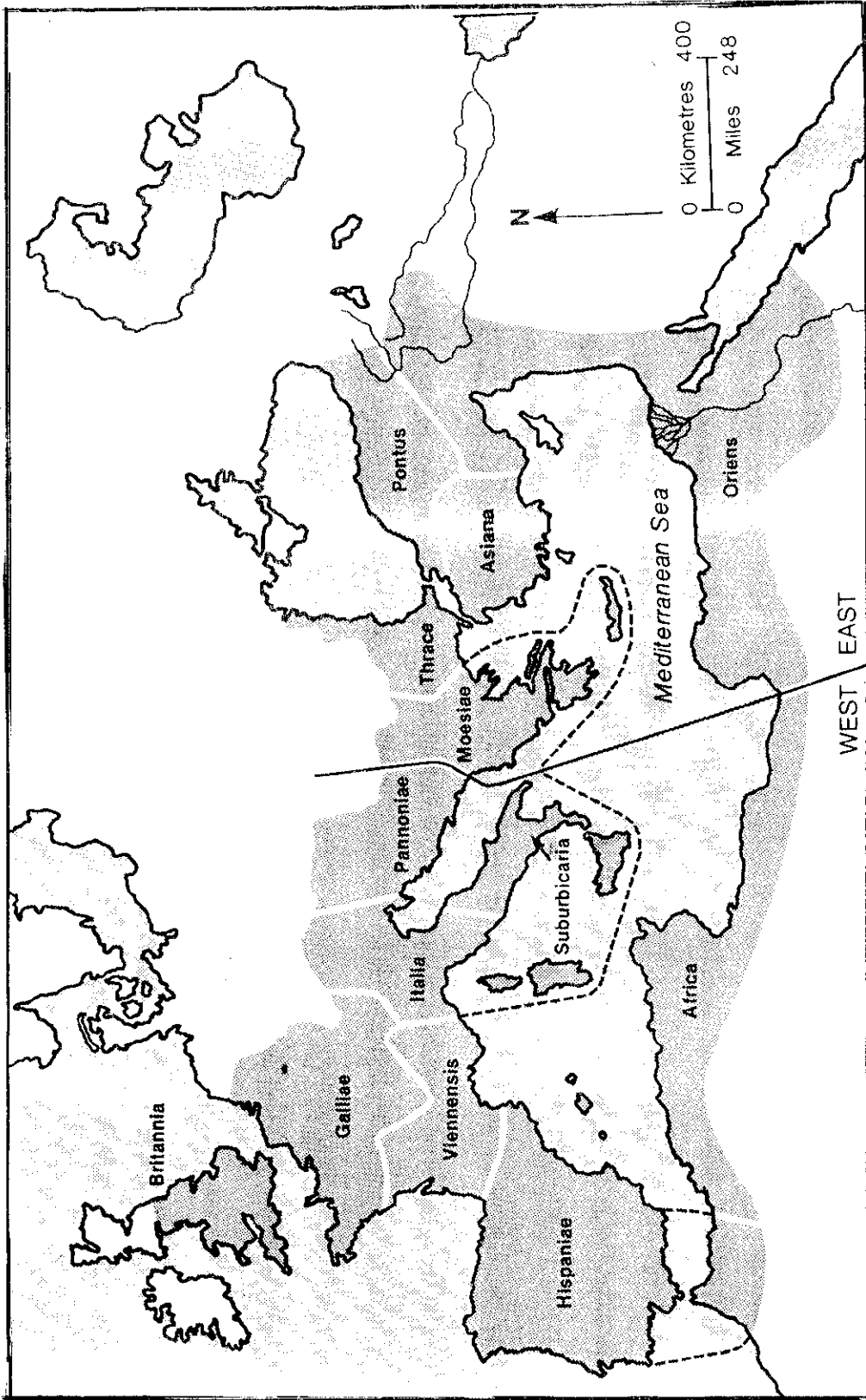
คือ “เจ้าเหนือหัว” (Dominus, “Lord”) ลัทธิพิธีของทางการมีวิสัยทัศน์ใหม่ ไม่สอดคล้องกับ คติยึดมั่นขันติธรรม (Tolerance) ของโลกกรีก ทั้งสังคมเป็นปึกแผ่นแน่นหนาด้วยการรับคติ พิษภาวะแห่งจักรพรรดิและลัทธิประเพณีแบบตะวันออกโดยเฉพาะแบบเปอร์เซียที่นิยม ความหรรษา นิยมสร้างสภาพแวดล้อมให้ศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามและนิยมมีระเบียบแบบแผน และพิธีการของพระราชสำนัก อาทิ มีพระราชพิธีใหญ่โตหรรษา มีระเบียบปฏิบัติต่อ จักรพรรดิเสมือนปฏิบัติต่อเทพ ต้องถวายบังคมโดยการหมอบคลาน จักรพรรดิต้องมี เครื่องราชกกุธภัณฑ์แสดงสัญลักษณ์แห่งพระราชอำนาจ เช่น พระมหาพิชัยมงกุฎและพระศรา เป็นต้น

อาณาประชาราษฎร์ต้องแสดงความจงรักภักดีต่อองค์จักรพรรดิโดยตรงและปฏิบัติ บูชาจักรพรรดิในฐานะที่ทรงเป็นเทพ ประชาคมคริสต์ผู้ซัดขิ้นไม่ยินยอมปฏิบัติตามยอมถูกลงโทษอย่างรุนแรง ใน ค.ศ. 303 การปราบปรามประชาคมคริสต์ครั้งใหญ่ได้เริ่มขึ้น เป้าหมาย คือ บรรดาข้าราชการคริสต์ คณะนักบวช อาคารสถานที่ของคริสตจักรและคัมภีร์ ตลอดจน วรรณกรรมคำสอน

ในฐานะที่จักรพรรดิทรงเป็นเทพ สถาปนาไม่มีอำนาจและความหมายใด ๆ แล้ว สถานภาพของการเป็นสมาชิกเป็นแต่เครื่องแสดงสถานะโดดเด่นในสังคม เป็นชนชั้นเจ้าที่ ดินผู้มั่งคั่งหรือเป็นข้าราชการ แต่ไร้อำนาจแล้ว แม้แต่ชนชั้นทหารม้า (Equestrian rank) ก็ไม่มีปรากฏอีกต่อไป จักรพรรดิทรงเป็นใหญ่อย่างแท้จริงในแผ่นดิน

2. การบริหารแห่งรัฐ

จักรพรรดิดิโอคลิเซียนมีพระราชดำริว่า จักรวรรดิใหญ่เกินกว่าจะบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ พรหมแดนทุกหนแห่งยากที่จะป้องกันได้จากภัยอนารยชน อีกทั้งเศรษฐกิจ ตกต่ำมาก ปัญหาสถานการณ์เหล่านี้ทำให้จักรพรรดิมีพระราชดำริที่จะทรงกระจายอำนาจ ดัง เห็นได้จากการย้ายพระราชสำนักไปตามนครต่าง ๆ ที่มีที่ตั้งไกลปัญหาสถานการณ์ นครโรม ซึ่งเป็นนครหลวงตั้งอยู่ห่างไกลจากปัญหาสถานการณ์เกินไป หัวใจของการแก้ปัญหาคือ การ แบ่งพื้นที่จักรวรรดิและกำหนดตำแหน่งผู้รับผิดชอบมากขึ้น ใน ค.ศ. 285 ได้มีการริเริ่มตั้ง ตำแหน่งจักรพรรดิ 2 องค์ร่วมกันปกครองจักรวรรดิที่ถูกแบ่งออกเป็นภาคตะวันตกและภาค ตะวันออก จักรพรรดิ 2 องค์ทรงครองราชย์ร่วมกันเป็นเอากุสตุส (Augusti) 2 องค์ และมี

จักรวรรดิในรัชสมัยจักรพรรดิดิโอคลิเซียน ก่อน ค.ศ. 300

การจัดระเบียบการปกครองภูมิภาค : ภาคและมณฑล

ตำแหน่งพระราชทายาท เรียกว่าตำแหน่งซีซาร์ (Co-adjutor, Caesar) การปกครองต่อไปนี้โดยบุคคลทั้ง 4 เรียกว่า ระบอบจตุรราชย์ (Tetrachy) ระบอบใหม่ได้กำหนดระเบียบการสืบราชย์โดยปริยาย เป็นการแก้ปัญหาการชิงราชย์ที่ทำให้การเมืองไม่มั่นคงเรื้อรังมาก่อน

จักรพรรดิทรงแบ่งพื้นที่การปกครองใหม่เป็นมณฑล (Provinces) ดูเหมือนเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงด้วย คือ การลดขนาดของมณฑลลง ทำให้มีมณฑลมากขึ้น หลายมณฑลถูกจัดรวมเป็นกลุ่มเป็นภาค (Dioceses) ดังนั้น ทั้งจักรวรรดิถูกแบ่งใหม่เป็นภาคและมณฑล ระบบราชการก็พัฒนาไปสู่การแบ่งส่วนราชการเป็นฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร มิให้ซ้ำซ้อนก้าวท้าวหน้าที่และอำนาจหน้าที่กันอีก มีข้าราชการทั้งสองฝ่ายเพิ่มมากขึ้นตามขนาดของจักรวรรดิที่ขยายใหญ่ไพศาล ทั้งข้าราชการทหารและพลเรือนต้องอยู่ในระเบียบวินัย มิให้ข้าราชการพลเรือนมีกองกำลังเป็นส่วนตนหรือเข้าควบคุมกองทัพอันจะเป็นเหตุให้คิดมักใหญ่ใฝ่สูงดังอดีต

การปฏิรูปการบริหารราชการครั้งนั้น ได้ทำให้ทั้งจักรวรรดิมีศูนย์กลางแห่งอำนาจปกครองได้ทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นมณฑลรอบนอกหรือส่วนกลางล้วนมีความหมายสำคัญ

3. การทหาร

หลังจาก ค.ศ. 180 แล้ว กองทัพโรมันต้องพึ่งพาทหารเกณฑ์ที่เป็นคนต่างชาติมากขึ้น เพราะพลเมืองโรมันไม่เต็มใจให้เกณฑ์ไปรบต่างแดนไกลลิบอีกแล้ว กองทัพที่มีทหารต่างด้าวเป็นองค์ประกอบย่อมเป็นกองทัพที่จะคาดหวังให้จงรักภักดีต่ออำนาจรัฐได้ยาก ทหารเลือกที่จะจงรักภักดีต่อแม่ทัพของตนมากกว่า การสร้างกองทัพจึงเป็นการสร้างแม่ทัพขึ้นมาทำทนายพระราชอำนาจโดยปริยาย

จักรพรรดิดิโอคลิเซียนโปรดให้มีการเกณฑ์ทหารใหม่จากมณฑลอีกครั้งหนึ่ง ทหารเกณฑ์มีประมาณ 1.5 ล้านคน ต้องใช้งบประมาณมหาศาลเพื่อบำรุงรักษากองทัพขนาดใหญ่ ประชาชนตกเป็นเหยื่อเช่นเคย เพราะเป็นผู้ที่ต้องบำรุงเลี้ยงกองทัพและต้องเสียภาษีให้รัฐเพื่อใช้บำรุงการทหาร ไม่มีการใช้กองพลประจำการในดินแดนที่พิชิตและตามชายแดน มีแต่การประจำการด้วยกองทัพเกณฑ์ โดยแบ่งกำลังเป็นกองย่อยประจำการและกองกำลังเคลื่อนที่ (Mobile force) ด้วย ดิโอคลิเซียนยังโปรดให้บุตรชายของทหารต้องเป็นทหารสืบอาชีพของบิดา เพื่อรักษาชนชั้นไว้เสมือนวรรณะ (Caste) คำประกันการเกณฑ์ทหารที่แน่นอน กองทัพเกณฑ์จะต้องจงรักภักดีต่อจักรพรรดิ การปฏิรูปการทหารในครั้งนั้นถือว่าเป็นพระราชกรณีย

กิจที่ประสบความสำเร็จมากที่สุด นำจักรวรรดิไปสู่ชัยชนะและทำให้ทั้งสังคมกลายเป็นสังคมนทหาร

4. การจัดระเบียบเศรษฐกิจ

การปฏิรูปจำเป็นต้องอาศัยงบประมาณและระบบราชการขนาดใหญ่ รายได้สำคัญของรัฐย่อมมาจากการเก็บภาษีเป็นหลัก แต่การเก็บภาษีอย่างหนักย่อมทำให้ประชาชนจงรักภักดีต่อรัฐลดน้อยถอยลงและทำให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวง รัฐจำเป็นต้องควบคุมการจัดการในสังคมให้ใกล้ชิดเพื่อรักษาฐานภาษีสำคัญไว้ ดิโอกลิเซียนมีพระราชโองบายกำหนดระเบียบแบบแผนอย่างเข้มงวดกวดขัน (Regid regimentation) ดังนี้

ก. กำหนดการจัดเก็บภาษีระดับหมู่บ้าน เป้าหมายคือภาษีที่ดินที่ว่างรกร้าง เป็นการบังคับทั้งหมู่บ้านให้ต้องทำประโยชน์บนที่ดิน ก่อเกิดผลผลิต มีรายได้พอที่จะเสียภาษีเพิ่มพูนรายได้ของรัฐ

ข. กำหนดพิกัดอัตราสูงสุดของค่าเงินตราและอัตราค่าจ้าง

ค. ปรับโครงสร้างการจัดเก็บภาษี ให้ชำระภาษีเป็นสินค้าและผลผลิต เป็นความพยายามที่จะกระจายภาระการเสียภาษีให้พลเมืองอย่างเท่าเทียมกัน และป้องกันปัญหาการผลิตเหรียญกษาปณ์เกินค่าของเงินตรา (Debasement)

ง. กำหนดระดับสูงสุดของราคาสินค้าและบริการหลายพันรายการตามคุณภาพของสินค้าและบริการ เป็นการกำหนดราคากลางที่เพื่อแก้ปัญหาภาวะเงินเฟ้อ

จ. กำหนดพิกัดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6-12 ตามอัตราความเสี่ยง

ฉ. ห้ามส่งออกสินค้าประเภทอาหาร บุหรี่ปัจจัย สัตว์และม้า เป็นครั้งเป็นคราวเมื่อเกิดความขาดแคลนภายในจักรวรรดิ

ช. กำหนดให้ชาวไร่ชาวนาตามไร่นาต้องผูกพันอยู่กับที่ดินถาวร และสืบต่อในครอบครัว ห้ามเคลื่อนที่ ต้องอยู่ตามภูมิลำเนาที่ปรากฏในทะเบียนสำมะโนครัว (Census) นี้คือจุดเริ่มต้นของการมีทาสติดที่ดิน (Serfdom)

นโยบายดังกล่าวมุ่งหมายจัดระเบียบเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ผลที่ตามมากลับกลายเป็นว่ามีความริเริ่มทางเศรษฐกิจลดลง การปฏิรูปเงินตราไร้ผล การผลิตก็ลดลง เป็นเหตุให้ภาษีลดลงทันทีอีกครั้งหนึ่ง การปฏิรูปการจัดเก็บภาษียังมีผลทำลายสถาบันผู้แทนระดับท้องถิ่นด้วย

เพราะบรรดาองค์ผู้แทนระดับท้องถิ่นไม่สามารถรับภาระรับผิดชอบการเสียหายที่ท้องถิ่นแทนประชาชนได้ องค์ผู้แทนส่วนใหญ่จึงต้องยุบเลิกไป ลัทธิประเพณีการเมืองโรมันจึงถึงกาลอวสานลงโดยเหตุปัญหามหาสงคราม

ความพยายามของจักรวรรดิที่จะปรับโครงสร้างการบริหาร ปรับปรุงการจัดเก็บภาษีและจัดระเบียบเศรษฐกิจไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

การปฏิรูปการเมืองดูเหมือนจะทำให้การเมืองมีเสถียรภาพ แต่การเมืองมิได้ดำเนินไปเช่นนั้นอย่างราบรื่น ใน ค.ศ. 305 จักรพรรดิโอคลิเซียนและจักรพรรดิมักซิเมียน (Maximian) ทรงสละราชย์ให้พระราชทายาทเสด็จขึ้นครองราชย์ ทำให้การสืบราชสันตติวงศ์ดูเหมือนจะเป็นไปอย่างราบรื่นดี แต่แล้วการชิงอำนาจก็ยังคงเกิดขึ้น สงครามกลางเมืองได้สิ้นสุดลงใน ค.ศ. 312 โดยคอนสแตนติน (Constantine) เป็นผู้ชนะ

2. การปฏิรูปในรัชสมัยจักรพรรดิคอนสแตนติน

ความล้มเหลวของการปฏิรูปในรัชสมัยจักรพรรดิโอคลิเซียนคือบทเรียนสำหรับจักรพรรดิคอนสแตนติน แต่แนวโน้มการปฏิรูปก็ยังคงแสดงลักษณะเดิมมิใช่น้อยเลย เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ จักรพรรดิทรงบูชาเทพเจ้าแห่งอำนาจ (God of power) เป็นการบูชาเหมือนชาวโรมันบูชาคือ การบูชาด้วยความกลัวเกรงและด้วยหวังพรประเสริฐจากเทพ เทพที่พระองค์ทรงบูชามากคือ สุริยเทพ (Sun-god) โปรดี้ให้มีลัทธิพิธีเป็นทางการพร้อมกับลัทธิพิธีบูชาองค์จักรพรรดิ

2.1 ศาสนากับจักรพรรดิ

สังคมในรัชสมัยจักรพรรดิคอนสแตนตินเริ่มแตกแยกเพราะมีผู้คนแบ่งฝ่ายโดยเหตุยึดความเชื่อแตกต่างกันมาก คือ ชนส่วนใหญ่บูชาเทวดาและจักรพรรดิ ชนส่วนน้อยนับถือศาสนาคริสต์ ไม่ยอมรับและเข้าพิธีของศาสนาเดิมและลัทธิพิธีทั้งหลายของชนส่วนใหญ่ คอนสแตนตินมีพระราชดำริที่จะสร้างความมั่นคงและความเป็นปึกแผ่นในสังคม โดยการใช้ศาสนาคริสต์เป็นเครื่องมือ เพื่อประสานรอยร้าวในสังคมและเพื่อประโยชน์ทางการเมืองคือรวมชนทุกหมู่เหล่า ใน ค.ศ. 313 มีพระราชกฤษฎีกาแห่งนครมีลาน ประกาศขึ้นดิธรรมทาง

ศาสนา โปรดพระราชทานคืนทรัพย์สินที่ยึดมาก่อนให้แก่ศาสนจักร และพระราชทานพระราชนุเคราะห์แก่คริสตจักรและสิทธิพิเศษทางภาษีแก่นักบวช

เมื่อทรงประสูติในไตรกัษกับคริสตจักรและทรงอุปถัมภ์การพระศาสนา อีกทั้งทรงเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์แล้วใน ค.ศ. 324 ตลอดจนทรงรับศีลมหาสนิทเมื่อใกล้สวรรคต ศาสนาคริสต์ย่อมอยู่ภายใต้พระบรมเชษานุภาพ สามารถเผยแพรศาสนาได้กว้างขวาง บรรดาจักรพรรดิเสด็จเข้ารับทุกองค์กษัตริย์จักรพรรดิจูเลียน (Julian, ค.ศ. 361-363) พระราชอำนาจถูกต้องชอบธรรมโดยได้รับความเห็นชอบจากศาสนจักร อีกทั้งศาสนจักรได้ตอบแทนยิ่งกว่านั้นด้วยการเฉลิมพระเกียรติสถาบันกษัตริย์ เฉลิมพระเกียรติซิชาร์เป็นผู้แทนพระเยซูคริสต์ (Christ's vicegerent) ในโลกมนุษย์ เท่ากับจักรพรรดิผู้สืบต่อย่อมเป็นผู้แทนด้วย นี่คือการเปลี่ยนลีลาของสถาบันกษัตริย์ ใกล้เคียงกับประเพณีเปอร์เซียที่นิยมว่า รัฐและศาสนาย่อมประสานประโยชน์เกื้อกูลกัน เป็นประเพณีมีมาในสมัยราชวงศ์ซัสซานิด (Sassanid) ปกครองเปอร์เซีย

การที่คอนสแตนตินเสด็จเข้ารับและทรงอุปถัมภ์ศาสนาคริสต์เท่ากับเป็นการทำให้อาณาเขตของศาสนาเกิดเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาได้อย่างแท้จริง จักรพรรดิก็ทรงได้อานิสงส์ไปด้วยโดยปริยาย เพราะการเสด็จเข้ารับและทรงเป็นผู้แทนพระเยซูในมนุษยโลก ย่อมทำให้สถานภาพของจักรพรรดิศักดิ์สิทธิ์ พระราชอำนาจนับแต่นั้นย่อมมาจากทวยเทพ (God) มิได้มาจากการที่พลเมืองเลือก เป็นครั้งแรกที่คอนสแตนตินทรงถือพระองค์มีบทบาทศักดิ์สิทธิ์รับผิดชอบต่อเทพเจ้าเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของศาสนจักร ตั้งแต่ภายหลัง ค.ศ. 320 เจริญกษยาปณ์ไม่ปรากฏรูปสุริยเทพอีกเลย ศาสนาคริสต์ได้ทำให้จักรวรรดิรวมกันโดยนับถือศาสนาเดียวกัน ศาสนาคริสต์กลายเป็นอุดมการณ์ร้อยรัดใจผู้คน

สถานภาพศักดิ์สิทธิ์สูงส่งแสดงออกโดยพระราชพิธีที่มีพิธีกรรมสลับซับซ้อน องค์จักรพรรดิสถิตเหนือไฟฟ้าผ่าแผ่นดิน สถิตสูงส่งเกินเอื้อมถึงและยากที่จะเข้าถึงแล้ว เมื่อเสด็จปรากฏพระองค์ ทรงพิสดารภรณ์คั้นเงินคั้นทองประดับเพชรนิลจินดาเป็นประกายวาวแวบสว่างเจิดจ้าตระการตาแก่ผู้ที่ได้เข้าเฝ้า เสมือนเป็นการเสด็จปรากฏของเทพเจ้า ทวยราษฎร์ต้องหมอบกราบคิดพื้นปฐพี มีอภิสิทธิ์ชนน้อยมากที่สุดที่ได้รับสิทธิพิเศษ โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จุมพิตชายพระภูษา

แม้จักรพรรดิทรงอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาจักร แต่ก็ทรงสลดเห็นศาสนาจักรด้วย ทรงถือพระองค์รับผิดชอบต่อพระเป็นเจ้า พระเป็นเจ้าทรงพระมหากรุณาสูงส่งเกินกว่าจะตอบแทนได้หมดด้วยการให้เสรีภาพหรือแม้แต่ถวายอุทิศทรัพย์เงินแก่ศาสนาจักร จักรพรรดิทรงแทรกแซงในกิจการพระศาสนาแม้จนถึงการแต่งตั้งถอดถอนมุขนายกมิสซัง การแทรกแซงเป็นไปได้มากก็เพราะศาสนาจักรมีความขัดแย้งกันด้วยความเห็นแตกต่างกัน เรื่องทฤษฎี หลักการและหลักปฏิบัติ ไม่สามารถหาข้อยุติได้ จำเป็นต้องอาศัยพระบรมเชษฐาภาพ จักรพรรดิทรงเป็นประธานการประชุมสภาสังคายนาสากล ณ นครนิเซอาใน ค.ศ. 325 มีมุขนายกเข้าเฝ้า 300 ท่าน พระราชวินิจฉัยถือเป็นข้อยุติมีผลใช้บังคับทันที แสดงชัดเจนว่า จักรพรรดิทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจพิเศษและทรงมีความรับผิดชอบต่อการพระศาสนา จักรพรรดิคอนสแตนตินทรงเชื่อมคริสตจักรเข้ากับจักรวรรดิ เป็นก้าวสำคัญยิ่งและถือเป็นพระราชวินิจฉัยครั้งประวัติศาสตร์⁶ ศาสนาจักรได้รับประโยชน์มากเพราะได้อาศัยบารมีของนครโรม

จักรพรรดิคอนสแตนตินทรงเป็นใหญ่ทั้งทางโลกคือเป็นซีซาร์ และทรงเป็นใหญ่ทางธรรมคือ บิดา (Papa หรือเรียกว่า Pope) ของศาสนาจักร นี่ก็จุดเริ่มต้นของลัทธิใหม่ที่เรียกว่า ลัทธิซีซาร์โปปานิสม์ (Caesaropapism) เป็นคตินิยมว่า ผู้ปกครองทางโลกมีอำนาจหน้าที่ทางธรรม สามารถแก้ปัญหาคความเชื่อของศาสนาให้ยุติได้ จักรพรรดิยังทรงสร้างความคิดใหม่ว่าด้วยคตินิยมการสถาปนาศาสนาประจำรัฐ ซึ่งจะกลายเป็นความคิดโดดเด่นในยุโรปในยุคกลางต่อมา จักรพรรดิคอนสแตนตินทรงพระราชดำริว่าด้วยบทบาทของจักรพรรดิ เป็นพระราชดำริที่โน้มเอียงไปสู่การมีคตินิยมว่าจักรพรรดิทรงเป็นผู้ค้ำประกันและผู้กำหนดสถาปนาเอกภาพ (Unity) ขึ้นตามพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า เอกภาพนี่คือสิ่งที่พระเป็นเจ้าประทาน เป็นประจักษ์พยานถึงการที่พระเป็นเจ้าทรงพอพระทัย บทบาทของจักรพรรดิคอนสแตนตินในการพระศาสนาได้ทำให้เกิดการแตกแยกจากลัทธิประเพณีของโรมคลาสสิก แม้

⁶ J. M. Roberts, *The Penguin History of the World* (6th ed.; England : Penguin Books, 1990), p. 279.

ศาสนาคริสต์จะมีโครงสร้างเปราะบางเพียงใด ภายหลังรัชกาลของพระองค์ คอนสแตนตินคือผู้สถาปนาศาสนาคริสต์อย่างแท้จริงให้แก่ยุโรป

2.2 การปฏิรูปการปกครอง

เมื่อการแบ่งจักรวรรดิเป็นสองภาคไม่ประสบความสำเร็จมาแล้วใน ค.ศ. 330 คอนสแตนตินทรงทดสอบสถาปนานครหลวงแห่งที่สองขึ้นที่นครบิซันติอุม (Byzantium) ซึ่งเป็นนิคมกรีกเก่าแก่บนฝั่งช่องแคบบอสโพรัส (Bosporus, ระหว่างทะเลดำกับทะเลมาร์มารา, Marmara) เพื่อจัดระเบียบการปกครองในจักรวรรดิภาคตะวันออก กำหนดให้นครหลวงนั้นเป็นปราการด่านแรกที่จะตั้งรับภัยอนารยชน และกำหนดให้เป็นเส้นทางค้าจากแม่น้ำไรน์ไปสู่แม่น้ำดานูบและแม่น้ำยูเฟรติส พระนครนี้ตั้งอยู่บนเส้นทางทะเลจากทะเลดำสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน โปรดพระราชทานนามพระนครว่า คอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) และได้ทรงอ้างว่า โปรดสถาปนาพระนคร “ตามพระโองการในพระเป็นเจ้า” (“on the command of God”) จักรพรรดิทรงถือว่า นครคอนสแตนติโนเปิลคือ นครโรมใหม่ (New Rome) บรรดาอนารยชนส่วนใหญ่ก็รู้จักนครใหม่นี้ว่า คือ “พระนคร” ซึ่งนครโรมเคยเป็น “พระนคร” ในสายตาของอนารยชนมาก่อน อย่างไรก็ตาม เมื่อสถาปนาพระนครแล้ว คอนสแตนตินก็ยังคงประทับ ณ นิโคเมเดีย (Nicomedia, ในตุรกีปัจจุบัน) ไม่มีจักรพรรดิองค์ใดประทับเป็นประจำในระยะ 50 ปีแรก

ในด้านการบริหารราชการ จักรพรรดิโปรดให้พัฒนาระบบราชการให้ยิ่งใหญ่กว่าเดิม บรรดาข้าราชการเต็มไปด้วยเกียรติยศและปรากฏกายอย่างยิ่งใหญ่อสงวาม เสนาบดีการคลังกลายเป็นท่านเคานต์ ขุนนางผู้ให้ทาน (“Count of the sacred largesses”) ราชสภา (Imperial council) ก็ถูกเรียกว่า “ที่ประชุมศักดิ์สิทธิ์ของราชสภา” (“sacred consistory”) ระบบราชการทั้งระบบกลายเป็นระบบของจักรพรรดิผู้ทรงเป็นเทพ

จักรพรรดิได้ทรงพัฒนาการทหาร เริ่มต้นด้วยการตัดอำนาจของกองทหารรักษาพระองค์ (Praetorian Guard) โดยโปรดให้จัดตั้งกองทหารเยอรมันรักษาพระองค์ ส่วนกองทัพโรมันก็ถูกพัฒนาให้กองทัพสนาม (Field army) แตกต่างจากกองกำลังรักษาพรมแดน (Frontier Guard) ตรงที่เป็นกองทัพประกอบด้วยอนารยชนเป็นส่วนใหญ่ มักประจำตามนคร

จักรพรรดิโปรดให้จัดตั้งกองกำลังสำรองเคลื่อนที่ (Mobile reserve army) และจัดตั้งระบบป้องกันพรมแดน (Frontier defence)

ในรัชกาลนี้ จักรวรรดิมีพรมแดนลดขนาดลงแล้ว ดังนี้

ก. เหนือสุดของยุโรป ดินแดนของโรมคือ บริตตานเนีย (Britannia) ในทวีปยุโรป ดินแดนสำคัญมีพรมแดนธรรมชาติคือ แม่น้ำไรน์และแม่น้ำดานูบ ส่วนชายฝั่งทะเลดำทางเหนือของปากแม่น้ำดานูบตกเป็นของอนารยชนตั้งแต่ 305 ปี ค.ศ.

ข. ในทวีปเอเชีย พรมแดนซิดเปอร์เซียแต่ไม่แน่นอน เอเชียน้อยยังคงเป็นของจักรวรรดิโรมัน

2.3 การปฏิรูปเศรษฐกิจ

คอนสแตนตินทรงปฏิรูปการคลัง (Fiscal reform) ด้วยการฟื้นฟูระบบเงินตราให้มีเสถียรภาพ เพื่อให้มีการจัดเก็บภาษีดีขึ้น โดยการยกเลิกการชำระภาษีเป็นสิ่งของ เศรษฐกิจเริ่มมีเงินหมุนเวียนสพัด แต่ถึงกระนั้น การปฏิรูปมีผลผสมปนเปมิใช่น้อย คอนสแตนตินทรงพยายามที่จะปรับระดับน้ำหนักของการเสียภาษีให้สมดุล โดยมีพระประสงค์ให้คนรวยต้องเสียภาษีด้วย แต่ไม่สำเร็จ

จักรวรรดิโรมันได้ฟื้นฟูพลังขึ้นมาได้เพียง 1 ศตวรรษในระหว่าง ค.ศ. 285-395 เท่านั้น แล้วจักรวรรดิก็กลับตกต่ำอีก โดยเฉพาะในภาคตะวันตก การปกครองที่มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลที่สุดคือ การปกครองระดับท้องถิ่น ส่วนกลางไม่สามารถที่จะรักษาระเบียบแบบแผนและความยุติธรรมได้ทั่วทั้งจักรวรรดิ อีกประการหนึ่ง การปฏิรูปทำให้จักรวรรดิแบ่งเป็นสองภาค การเรียกว่าภาคตะวันตกและภาคตะวันออก เป็นการบัญญัติศัพท์ที่ยังไม่ถูกต้อง แม้จะมีจักรพรรดิสององค์และพระราชทายาทสององค์ แต่จักรวรรดิโรมันก็ยังคงเป็นจักรวรรดิเดียวกัน เป็นจักรวรรดิเดี่ยวหรือรัฐเดี่ยว (A single empire) เมื่อจักรพรรดิองค์ใดเสด็จสวรรคต อีกพระองค์จะทรงครองราชย์จักรวรรดิทั้งหมดต่อไป⁷ ในบางสมัย ทั้งจักรวรรดิอาจมีจักรพรรดิครองราชย์เพียงองค์เดียว ดังเช่น ใน ค.ศ. 364 ทั้งสองภาคของจักรวรรดิมีการพัฒนาแตกต่าง

⁷ R. R. Palmer (ed.), *Atlas of World History* (New York : Rand McNally & Company, 1975), p. 41.

กันมากยิ่งขึ้นจนแยกออกจากกันไปไกล ยิ่งแยกจากกัน ภาคตะวันตกก็ยังคงอยู่ในสถานการณ์เลวร้ายยิ่งขึ้น ใน ค.ศ. 375 มีจักรพรรดิสององค์ร่วมกันปกครอง การแบ่งแยกเพื่อให้มีการกระจายอำนาจ ได้กลายเป็นการแบ่งแยกจักรวรรดิไปในท้ายสุดใน ค.ศ. 395 เมื่อจักรพรรดิธีโอโดซิอุสได้ทรงแบ่งจักรวรรดิให้พระราชโอรสปกครอง

ตั้งแต่ ค.ศ. 400 นครโรมตั้งอยู่ห่างไกลจากพรมแดนด้านที่อนารยชนเยอรมันคุกคาม จนจักรพรรดิในภาคตะวันตกต้องย้ายนครหลวงหลายครั้งขึ้นไปสู่ทางเหนือ นครที่เคยเป็นนครหลวงคือ มิลาน และราเวนนา (Ravenna) ศาสนจักรและอาณาจักรต่างมีบทบาทโดดเด่นเห็นชัดเจน ในภาคตะวันออก จักรพรรดิทรงเป็นใหญ่ทั้งทางโลกและทางธรรม คตินิยมนี้มีความหมายไม่กำกวมเลย จักรวรรดิทรงเป็นผู้แทนทวยเทพ ทรงครองราชย์ตามพระประสงค์ของพระเป็นเจ้าและทวยเทพ

การแบ่งแยกจักรวรรดิชัดเจนตั้งแต่ ค.ศ. 395 ทำให้ทั้งจักรวรรดिक่อย ๆ สิ้นสุดลงอันแข็งแกร่ง ภาคตะวันตกค่อย ๆ ตกต่ำลงอย่างสุดที่จะหลีกเลี่ยงได้ ศาสนจักรคริสต์ก็ประสบปัญหาใหญ่จากการแบ่งแยกเช่นกัน การมีนครหลวงตั้งอยู่ในสองภาค ทำให้เกิดศูนย์กลางแห่งคริสตจักรของจักรวรรดิ 2 แห่ง คือ คริสตจักรแห่งนครโรมและคริสตจักรแห่งนครคอนสแตนติโนเปิล ทั้งนี้ยังไม่นับคริสตจักรแห่งนครอื่นที่เคยเป็นนครหลวงมาก่อนหลายรัชกาล คริสต์ศาสนจักรแบ่งแยกกันโดยปริยายโดยเหตุการณ์เมืองการปกครองตั้งแต่ ค.ศ. 375 และจะแบ่งแยกกันโดยสิ้นเชิงโดยเหตุความขัดแย้งกันทางด้านทฤษฎี หลักการและหลักปฏิบัติใน ค.ศ. 1054

การแบ่งแยกยังทำให้อารยธรรมโรมันพัฒนาไปเป็นสองกระแสหลัก ภาคตะวันออกมีขอบเขตคือ คาบสมุทรบอลข่าน (Balkan) ดินแดนตามแนวแม่น้ำดานูบ ภาคตะวันออกทั้งหมดเดิมใช้ภาษาละติน แต่เมื่อจักรวรรดิภาคตะวันตกล่มใน ค.ศ. 476 และบอลข่านตกเป็นของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์สลาฟ (Slav) ภาษากรีกกลายเป็นภาษาที่ใช้กันทั่วไปในภาคตะวันออก ทั้งสองภาคไม่ค่อยจะรู้จักภาษาของอีกฝ่ายอย่างถ่องแท้ ก่อเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจกันและไม่ค่อยจะนิยมชมชื่นกันเท่าใดนักระหว่างโลกกรีกกับโลกละติน การแบ่งแยกกันโดยเนื้อแท้แล้วคือการแยกสลายพลังแข็งแกร่งของจักรวรรดิ จักรวรรดิในภาคตะวันตกต้องเผชิญวาระสุดท้ายอย่างสุดที่หลีกเลี่ยงได้

จักรวรรดิ : ถึงกาลอวสาน

จักรวรรดิตกอยู่ในวังวนของวัฏจักรอันชั่วร้าย (Vicious cycle) ยิ่งตอบโต้แก้ไข
ปัญหาสถานการณ์ ก็ยังมีโอกาสน้อยลงที่จะฟื้นฟูบูรณะบ้านเมือง การปฏิรูปเพียงแต่ชะลอ
สถานการณ์มิให้ทรุดมากไปกว่าเดิมเท่านั้น ในระยะยาวนาน ระบอบการปกครองทั้งระบอบ
ที่ค่อย ๆ ทยอยลง ระบอบการปกครองมิได้เป็นต้นเหตุของความเสื่อมถอยของจักรวรรดิ แต่
ระบอบการปกครองไม่สามารถนำโชคอากาศเสื่อมถอยได้อย่างมีประสิทธิภาพ จักรวรรดิไม่เป็น
ที่ยอมรับนับถือ ความจงรักภักดีต่อจักรวรรดิลดน้อยถอยลง วิกฤติการณ์ทางความเจริญได้
ดำเนินไปพร้อม ๆ กับวิกฤติการณ์ของการปกครอง ขวัญกำลังใจของผู้คนแทบจะไม่มีเหลือ
อยู่อีกเลย รัฐและอารยธรรมจำเป็นต้องมีทรศนะใหม่ ลัทธิประเพณีใหม่และวัฒนธรรมใหม่
(Ethos) แต่จะสร้างขึ้นมาอย่างไรอีกในท่ามกลางวิกฤตการณ์ ? เอกภาพของจักรวรรดิเป็นเพียง
ภาพมายา อารยธรรมโรมันเติบโตใหญ่เกินไปสำหรับจักรวรรดิที่จะมีเอกภาพรวมกัน จักรวรรดิ
มีประชากรต่างเชื้อชาติภาษาวัฒนธรรมมากเกินไป จนรวมกันยาก ขาดความผูกพันต่อจักร
วรรดิอย่างแท้จริง ชีวิตผู้คนเต็มไปด้วยความไม่มั่นคงปลอดภัย เผชิญภัยอันตรายตลอดเวลา

วิกฤติการณ์ในสังคมทำให้จักรวรรดิมิได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมเข้มแข็งนัก ทั้งสังคม
มีวัฒนธรรมตกต่ำมาตั้งแต่ก่อนเกิดเหตุวิกฤติทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในปลายสมัยจักรวรรดิ
ไม่ปรากฏแม้แต่ประกายแวบหนึ่งของศิลปวิทยาการ บรรดาบัณฑิตพอใจกับการเขียนตำรา
เนื้อเรื่องเต็มไปด้วยการสรุปย่อผลงานวรรณกรรมและศิลปวิทยาการคลาสสิก ไม่มีความคิดริ
เริ่มที่จะสร้างองค์ความรู้ใหม่และศิลปวิทยาการใหม่แต่อย่างใด บรรดาบัณฑิตนิยมถ่ายทอด
ความรู้โดยการเขียน แต่ไม่มีการปฏิบัติ ดังเช่น เขียนตำราวาทศาสตร์ แต่ไม่มีการแสดงความ
สามารถพิเศษทางวาทศาสตร์ในวิถีชีวิตการเมือง วรรณกรรมส่วนใหญ่ก็ยังมีอิทธิพลจินตนาการ
ฝันเฟื่องและเจือไสยศาสตร์หนาแน่น ไม่มีสิ่งใหม่หรือความรู้ใหม่ใด ๆ เกิดขึ้น

1. การทหารตกต่ำ

อนารยชนเยอรมันได้แผ่ขยายการรุกและการเข้าตั้งถิ่นฐานจากแม่น้ำไรน์ไปถึงทะเลดำตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กลุ่มเผ่าโกลซึ่งคุกคามรุกลงใต้ จักรวรรดิโรมันได้เพียรพัฒนาการทหารเพื่อตั้งรับ ภายหลังรัชสมัยจักรวรรดิคอนสแตนติน ได้มีการจัดตั้งหน่วยรบทหารม้าหุ้มเกราะ (Cavalry) เป็นการเสริมการทหารที่ขึ้นชื่ออยู่แล้วว่า เยี่ยมยุทธ์ยิ่งในการล้อมเข้าตี (Siegecraft) และการจัดตั้งระบบป้องกัน (Fortification) ขึ้นชื่อลือชาไปถึงจีนและอินเดีย ราชนาวิโรมันได้แสดงเทคโนโลยีใหม่ในการเดินเรือไปแสดงกำลังแสนยานุภาพถึงน่านน้ำอินเดีย อย่างไรก็ตาม การทหารที่ดูเหมือนพัฒนานั้น มิได้ก้าวหน้าไปเท่าที่ควร เพราะมีปัญหาขาดงบประมาณในการขยายหน่วยรบและบำรุงรักษากองทัพ ปัญหาสำคัญอีกก็คือ การขาดแคลนงบประมาณที่จะจ้างคนเก่งเป็นทหาร

การทหารที่พัฒนาไปได้ระยะหนึ่งในสมัยปฏิรูปของจักรพรรดิดิโอคลีเซียนและคอนสแตนติน กลับมีปัญหา ในครั้งนั้น มีการพัฒนากองกำลังประจำถิ่น (Garrisons) และกองกำลังสำรองเคลื่อนที่ (Mobile Reserves) แต่กองกำลังเหล่านั้นขาดการบำรุงขวัญกำลังใจให้ฮึกเหิมในการศึก ส่วนใหญ่ กองกำลังสำรองประจำอยู่ตามนครทั้งหลายและตามพระราชวังของจักรพรรดิทุกหนแห่ง เคยคุ้นกับชีวิตหรูหราเต็มไปด้วยแสงสีศรีวิไลและความบันเทิงรื่นรมย์ และอ้อมอ้อมกับอภิสิทธิ์ที่จักรพรรดิทรงปรนเปรอพระราชทาน ทหารเมืองสุขสบายจนเคยตัว ไม่เต็มใจที่จะเสี่ยงตายไปออกศึก กองกำลังประจำถิ่นที่ตั้งมั่นจนเกือบหมดสภาพเป็นกองกำลัง เพราะกองกำลังประจำการนาน มีการจัดตั้งเป็นนิคม (Colony) ไปในท้ายสุด ทหารเหล่านั้นมีครอบครัวและทรัพย์สินต้องปกป้องคุ้มครอง ไม่เต็มใจที่จะเสี่ยงตายออกศึก ซึ่งอาจนำความพินาศมาสู่นิคม ไร่นาบ้านเรือนของตน ทหารไร้จิตวิญญาณนักรบไปแล้ว

เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าว การทหารโรมันย่อมอ่อนแอ ขาดศักยภาพทั้งในการตั้งรับและรบรุก การเกณฑ์ทหารจากพลเมืองก็ยากยิ่งแล้ว พลเมืองไม่เต็มใจให้เกณฑ์ไปรบต่างแดนไกลลิบเป็นแรมปี กองทัพต้องจ้างรบ ต้องปรนเปรอทหารให้พร้อมรบ ผู้รับจ้างรบคืออนารยชนเยอรมัน กองทัพโรมันจึงประกอบด้วยอนารยชนเป็นส่วนใหญ่ มิได้เป็นกองพลสีเขียวที่ยิ่งใหญ่ทรงพลังน่าเกรงขามเหมือนในอดีตอีกต่อไป กองทัพที่มีแต่อนารยชนมีอำนาจอิทธิพลมากขึ้นตามกาลเวลา บางครั้ง จักรวรรดิต้องอาศัยกองกำลังอนารยชนให้เป็นกอง

กำลังช่วยรบ (Auxiliaries) ด้วยพลังอำนาจทางทหารโรมันกลายเป็นพลังอำนาจทางทหาร
อนารยชน วาระสุดท้ายจึงมาสู่จักรวรรดิเห็นได้ชัดเจนตั้งแต่ ค.ศ. 400

2. เศรษฐกิจตกต่ำ

เมื่อจักรวรรดิตกอยู่ในยุคสมัยสันติสุข ไม่มีศึกสงครามที่จะให้เรียกเกณฑ์ทรัพย์สิน
เงินทองสิ่งของบรรณาการ ทหาร्ष์เชลยและข้าทาส เศรษฐกิจโรมันขาดรายได้ จำเป็นต้องเรียก
เก็บภาษีหนักกว่าเดิมเพื่อชดเชยรายได้จากสงครามที่ขาดหายไป รายได้จากการเกษตรไม่เพียงพอ
เพราะในสมัยสร้างจักรวรรดิ มีศึกสงครามมาก ไร่นาดกเป็นยุทธภูมิบ้าง เป็นทางผ่านบ้าง
จนไร่นาขยับเขยิบ ต่อมา เมื่อจักรวรรดิตกต่ำ อนารยชนรุกรานจักรวรรดิ ปล้นสะดม เผาทำลาย
บรรณานุกรม ผลผลิตทางเกษตรและผลผลิตของการหัตถกรรมอุตสาหกรรมลดลง แต่ผู้คน
ต้องการสินค้าและบริการ ก็ทำให้สินค้าและบริการมีราคาสูงขึ้น ค่าครองชีพสูงย่อมกระทบ
กระเทือนประชาชนทุกหมู่เหล่า

รัฐไม่สามารถที่จะเพิ่มพูนรายได้จากภาวะเศรษฐกิจถดถอยเช่นนั้นได้ เมื่อมีรายได้
ลดลง ข่อมมีรายได้ไม่เพียงพอที่จะใช้บำรุงราชการพลเรือนที่มีการจัดตั้งองค์กรขนาดใหญ่ทั่ว
ทั้งจักรวรรดิ และไม่เป็นการเพียงพอที่จะบำรุงกองทัพขนาดใหญ่ที่ประจำการอยู่ทุกหนแห่ง
ระบบราชการขนาดใหญ่กลายเป็นภาระหนักมากสำหรับรัฐ รัฐไม่มีรายได้เพียงพอที่จะบำรุง
ระบบราชการทั้งจักรวรรดิ

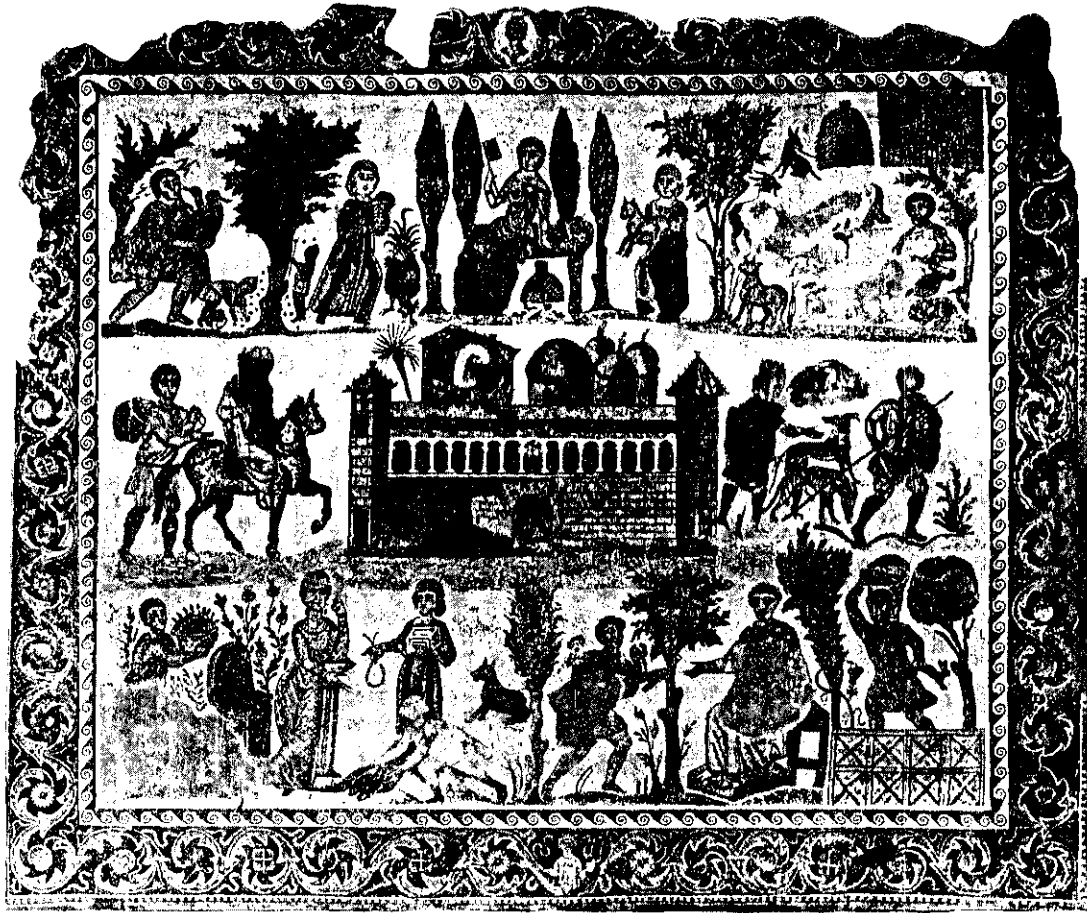
จักรวรรดิได้เพิ่มพูนรายได้โดยวิธีพิเศษที่กลับทำให้เศรษฐกิจตกต่ำกว่าเดิม คือการ
ที่รัฐผลิตเหรียญกษาปณ์ โดยลดส่วนผสมของโลหะมีค่าในเหรียญกษาปณ์ให้ต่ำกว่าค่าของ
เงินที่ตราไว้ตามหน้าเหรียญ และเพิ่มโลหะที่มีค่าต่ำลงไปแทน เพื่อผลิตเหรียญได้จำนวนมาก
ขึ้นจากโลหะมีค่าจำนวนเดิม (Debasement)⁸ เมื่อมีเงินมาก เกิดการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย สินค้าและ
บริการมีราคาสูงขึ้น เกิดภาวะเงินเฟ้อ (Inflation) เงินตราที่เพิ่มขึ้นยังถูกใช้เป็นเครื่องบรรณาการ
สั่งให้บรรดาอนารยชนผู้ตั้งอาณาจักรประชิดพรมแดนหรือตามชายแดนจักรวรรดิด้วย

⁸วันรักษ์ มิ่งมณีนาคินและคณะ, พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์ 2534, ภายใต้คำ
“debasement.”

ภาวะเงินเฟ้อมีผลกระทบรุนแรงต่อผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะข้าราชการ ค่าของเงินตกลงมากกว่า 1/50 จากเดิม เมื่อถึงศตวรรษที่ 3 บ้านเมืองทรุดโทรม ขาดการบำรุงรักษา ประชาชนตกยากและถูกรีดภาษีหนัก เลยอดอพยพออกไปสู่ชนบท บรรดานครมีประชากรลดลง ขนาดของนครพลอยลดขนาดลงด้วย ค่าของเงินตกยังบีบบังคับให้รัฐต้องเก็บภาษีมากมายหลายประเภทเพิ่มขึ้น และเพิ่มพิกัดอัตราภาษีสูงมาก จนเกิดการหนีภาษีระบาคไปทั่ว รัฐบาลไม่เป็นที่นิยม เจ้าหน้าที่จัดเก็บภาษีเป็นบุคคลที่ถูกเกลียดชังมาก

เมื่อถึง ค.ศ. 400 จักรวรรดิทั้งสองภาคมีเศรษฐกิจแตกต่างกันเป็นตรงข้าม ภาคตะวันออกมีประชากรคับคั่ง ยังมีรายไ้มากพอสมควร ส่วนภาคตะวันตกไม่มีรายไ้มีเพียงพอที่จะบำรุงเลี้ยงตนเองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสูญเสียดินแดนในแอฟริกาและบรรดาหมู่เกาะในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน การอุตสาหกรรมเติบโตในลักษณะของการกระจายออกไปสู่ชนบทและสู่ชนบท เพราะระบบการขนส่งคมนาคมเสื่อมโทรม แรงงานถูกคือทาสลดลงเพราะไม่มีทาสเชลยในยามสงบ การอุตสาหกรรมจึงต้องกระจายออกไปสู่แหล่งแรงงานถูกในชนบทและชนบท การอุตสาหกรรมปรากฏในพื้นที่ขนาดใหญ่และในหมู่บ้าน เกิดกระบวนการเกษตรเพื่อการค้า (Agrarianization) ขึ้นในจักรวรรดิ ตามชนบท การเกษตรขนาดใหญ่ต้องมีความพอเพียงด้วยตนเอง มีช่างฝีมือทุกประเภทและแรงงานตามไร่นา ยังมีเศรษฐกิจพอเพียงด้วยตนเองมากเท่าใด เศรษฐกิจของจักรวรรดิก็ยิ่งขาดเอกภาพ แทนจะไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกมากขึ้นเท่านั้น แต่ละแห่ง การเกษตรขนาดใหญ่พยายามผลิตเกือบทุกอย่างที่เป็นที่ ต้องการในพื้นที่ ไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก การค้าขนาดใหญ่จึงตกต่ำ การผลิตลดลง นครขนาดใหญ่มีเศรษฐกิจถดถอยชบเซาผู้คนน้อยลง นครมีขนาดลดลงมาก ไม่มีการค้าทั้งภายในและภายนอกจักรวรรดิเพื่อพึ่งพิงต่อไป เศรษฐกิจเปราะบาง ไม่แข็งแรงเต็มไปด้วยพลังอีกแล้ว ระบบเศรษฐกิจที่พัฒนาไปสู่ความถดถอย ไปสู่การกระจายศูนย์การผลิตและการค้าทั่วไป (Economic decentralization) เช่นนี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการที่จักรวรรดิไม่มีอำนาจรวมกันที่ส่วนกลางอีกเช่นกัน

จักรวรรดิภาคตะวันตกเจริญน้อยกว่าภาคตะวันออก เพราะการเกษตรอุตสาหกรรมไม่เคยสามารถพัฒนาให้มีผลผลิตมากเพียงพอ มีการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกันแทนที่

วิลลาโรมัน สมัยจักรวรรดิเสื่อมถอยอำนาจ วิลลาเป็นศูนย์กลางแห่งชีวิต
 เป็นป้อมปราการ มีหอรบ (มุมอาคาร) และเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจและสังคม
 สำหรับเพื่อนบ้าน

จะใช้เงินตรา เมื่อเศรษฐกิจถดถอย ข่อมเปรียบเสมือนโรคภัยกัดกร่อนรากฐานของจักรวรรดิ ภาคะวันตกมีรากฐานอ่อนแอมาก จึงต้องล่มจมก่อนภาคะวันออกอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

ประชาชนได้รับผลกระทบกระเทือนจากเศรษฐกิจเสื่อมทรามมิใช่น้อย แต่ก็ยังไม่รุนแรงเท่ากับการที่ประชาชนถูกเรียกเกณฑ์แรงงาน สิ่งของและภาษีจากรัฐอย่างหนัก ชาวไร่ ชาวนาผู้ยากไร้ข่อมตกเป็นทาสติดที่ดิน (Serf) และบ้างก็ต้องไปหางานทำตามเมืองใหญ่น้อย หรือชาวนาชาวไร่ก็ต้องพึ่งเจ้าที่ดินให้คุ้มครองชีวิตและเลี้ยงดู บางครั้งก็ต้องยกที่ดินให้ด้วย

4. วาระสุดท้าย

อนารยชนอันเป็นภัยร้ายแรงมากในสมัยของผู้นำชื่อออตติลา (Attila, ค.ศ. 434-453) คลื่นอนารยชนอัน โดมเข้าไปใส่คาบสมุทรบอลข่านและดินแดนไกล ชาวโรมันต้องร่วมมือกับ อนารยชนเยอรมันเผ่าวิซิโกทตั้งรับเต็มทีจนอันเป็นฝ่ายปราชัย อนารยชนอันสิ้นสุดการเป็น ภัยต่อจักรวรรดิโรมันเมื่อออตติลาสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 453 ภัยอันได้ทำให้จักรวรรดิไม่สามารถ ควบคุมจักรวรรดิภาคะวันตกได้อีกต่อไป บรรดาอนารยชนเยอรมันตั้งมั่นเป็นอาณาจักรใหญ่ น้อยในอิตาลี สเปน กอล อังกฤษและแอฟริกาเหนือ อนารยชนเยอรมันปรากฏทั่วไปเป็นภัย คุกคามอยู่ภายในจักรวรรดิ ดังนั้น แม้ชะตาโรมันอาจจะยังไม่ถึงขาดด้วยน้ำมืออัน แต่ก็ต้อง เผชิญภัยกับภัยเยอรมัน

การรุกของอนารยชนกลุ่มต่าง ๆ ได้ประชิดกรุงโรมแล้ว มิได้รุกอยู่ตามชายแดน แล้ว ตั้งแต่ ค.ศ. 390 พวกเคลต์ (Celts) ปล้นสะดมกรุงโรม นับแต่นั้นมาก็มีอีกหลายกลุ่มเข้า ปล้นสะดมนครโรมครั้งแล้วครั้งเล่า ที่ขึ้นชื่อมากคือ อนารยชนเยอรมันกลุ่มต่าง ๆ (ค.ศ. 405) อนารยชนเยอรมันเผ่าวิซิโกท (ค.ศ. 410) เผ่าแวนเดล (ค.ศ. 455) การปล้นสะดมครั้งที่เลื่องลือ คือ ครั้งที่เผ่าวิซิโกทปล้นสะดมนครโรมใน ค.ศ. 410 เป็นการปิดยุคโรมัน สิ้นสุดวิถีทางโรมัน (Romanitas, Roman way of doing things) เหตุการณ์ครั้งนั้นยังคลบั่นดาลให้เกิดวรรณกรรม ศาสนาคริสต์ที่ลือชื่อคือ The City of God วรรณกรรมนี้พยายามอธิบายว่า ศาสนาคริสต์มิได้ เป็นต้นเหตุให้เกิดการปล้นนครโรมตามที่เข้าใจกันในยุคสมัยนั้น

ตั้งแต่ ค.ศ. 406 จักรพรรดิในภาคะวันตกไร้พระราชอำนาจที่จะป้องกันจักรวรรดิ จากอนารยชน บรรดานักรบล้วนแข่งขันกันชิงดีชิงเด่น นครโรมตกอยู่ในระหว่างขุนศึก อนารยชนกับเจ้าที่ดินยิ่งใหญ่ทั้งหลาย ชนชั้นสูงเยอรมันจากดินแดนไกลมีบทบาททรงอำนาจ ในการแต่งตั้งถอดถอนจักรพรรดิ 8 พระองค์ในระหว่าง ค.ศ. 457-476

ใน ค.ศ. 476 บรรดาทหารในมิลานแข็งข้อ นายทหารโอโดอาเคอร์ (Odoacer) ผู้นำ เชื้อสายเยอรมันเผ่าซีรี (Scirian) ได้ประกาศตั้งตนเป็นกษัตริย์แห่งอิตาลีในวันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ. 476 ต่อมาในวันที่ 4 กันยายน โอโดอาเคอร์บีบบังคับจักรพรรดิโรมูลุส เอากุสตุลุส (Romulus Augustulus) แห่งจักรวรรดิภาคะวันตกให้สละราชย์ จักรวรรดิภาคะวันตกถึง

กลียุค (A cataclysmic event) หากแต่เป็นกระบวนการของการแปรเปลี่ยนรูปแบบและการคัดแปลงที่ดำเนินไปอย่างช้า ๆ

ใน ค.ศ. 500 จักรวรรดิภาคตะวันตกไม่มีปรากฏ จักรพรรดิองค์สุดท้ายถูกถอดจากราชบัลลังก์ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ถูกเชิญไปถวายจักรพรรดิในภาคตะวันออก โอโดอาเซอร์ (Odoacer) ตั้งตนเป็นกษัตริย์แห่งอิตาลีโดยถือตนเป็นผู้แทนของจักรพรรดิในภาคตะวันตก จักรวรรดิภาคตะวันตกแตกสลาย กลไกทั้งปวงของรัฐทยอยลงมา แต่สังคมก็มีได้ล่มจม 50 ปีต่อมา บรรดาสถาบันหลักของการปกครองจึงค่อย ๆ เปิดทางลาจากไป ทั้งนี้มีข้อควรพิจารณาว่าอารยธรรมโรมันมิได้ถูกทำลายเพียงเพื่อจะฟื้นคืนชีพแบบอารยธรรมจีน จักรวรรดิโรมันไม่มีศาสนาเป็นหลักที่ก่อเกิดจากอารยธรรมโดยตรง จึงไม่มีศาสนาเป็นเครื่องเชื่อมยุคคลาสสิกเข้ากับยุคต่อมา

การสิ้นสุดของจักรวรรดิในภาคตะวันตกมิได้มีแบบเดียวกัน นครโรมล่มสลายในบางส่วนมากกว่าส่วนอื่น ๆ ของภูมิภาคเมดิเตอร์เรเนียน ไม่มีอารยธรรมเดียวใด ๆ ทะยานขึ้นมาทำยลสุดเพื่ออ้างว่าสืบต่อจากอารยธรรมกรีกและโรมัน การสิ้นสุดอำนาจของกรุงโรมได้ทำให้ภูมิภาคทะเลเมดิเตอร์เรเนียนถูกแบ่งเป็น 3 เขต (Zones) ได้แก่

1. เขตตะวันออก ศูนย์กลางคือ นครคอนสแตนติโนเปิล ผลผลิตของจักรวรรดิโรมันในปลายสมัยจักรวรรดิ

2. เขตแอฟริกาเหนือและชายฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

3. เขตที่ประกอบด้วยอิตาลี สเปน เป็นหลัก

การที่จักรวรรดิโรมันต้องล่มจมลงนั้นได้ปิดฉากเอกภาพของภูมิภาคทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและลดระดับความเจริญของอารยธรรมในภูมิภาค เพราะความเสื่อมถอยในภาคตะวันตกปรากฏมาช้านานหลายสิบปีก่อนจะถึงวาระสุดท้ายใน ค.ศ. 476 ภายหลังมีความรู้สึกกันทั่วไปในภาคตะวันกว่า วัฒนธรรมของภาคตะวันตกต่ำต้อยกว่าวัฒนธรรมของภาคตะวันออก ทุกอย่างได้ผันแปรไปแล้วพร้อมกับการล่มสลายของจักรวรรดิโรมันภาคตะวันตก แม้จะสิ้นสุดอำนาจในภาคตะวันตก แต่ความเป็นจักรวรรดิโรมันที่แท้จริงก็พลอยเป็นไปด้วยอย่างสุดจะหลีกเลี่ยงได้ จักรวรรดิในภาคตะวันออกจะค่อย ๆ พัฒนาไปสู่การมีเอกลักษณ์แตกต่างจากจักรวรรดิโรมันแท้จริง การสิ้นสุดของจักรวรรดิในภาคตะวันตกหมายถึงการถึงกาล

อวสานของจักรวรรดิโรมัน จักรวรรดิเหลือแต่ชื่อเท่านั้นว่า ครั้งหนึ่งเคยยิ่งใหญ่เพียงใด
ทรงพลานุภาพเพียงใด เจริญก้าวหน้าเพียงใด

เอ็ดเวิร์ด กิบบอน (Edward Gibbon) ได้วิจารณ์ไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง **Decline and Fall of the Roman Empire** ว่า ต้นเหตุแห่งความเสื่อมถอยและการล่มจมของจักรวรรดิโรมันคือ ชัยชนะของลัทธินิยมความป่าเถื่อนไร้อารยธรรม (Barbarism) และชัยชนะของศาสนา
ข้อวิจารณ์นี้จริงหรือ ?

บทสรุป

อารยธรรมเมดิเตอร์เรเนียนถือเป็นศูนย์กลางที่สามของอารยธรรมคลาสสิก (ประมาณระหว่าง 800 ปี ก.ค.ศ. – ค.ศ. 476) เริ่มต้นด้วยกรีซพิซิดชาวยุคทองเมดิเตอร์เรเนียน ตะวันออกได้ส่วนหนึ่งในระยะเวลาสั้น ๆ และต้องสัประยุทธ์กับโลกตะวันตก อารยธรรมเมดิเตอร์เรเนียนคลาสสิกมีคุณลักษณะสลับซับซ้อนมาก เพราะเป็นอารยธรรมที่ก่อเกิดขึ้นที่ศูนย์กลางสองแห่งในยุคสมัยที่ทรงพลังกล้าแข็งมาก ทั้งกรีซและโรมันได้ผลักดันอารยธรรมจากเอเชียตะวันตกกลางและแม่น้ำไนล์ซึ่งเป็นฐานอารยธรรมไปสู่โลกตะวันตก

อารยธรรมกรีกและอารยธรรมโรมันคืออารยธรรมที่แยกออกจากกัน มิได้เป็นอารยธรรมเดียวกัน (A single civilization) ที่มีแบบอย่างพื้นฐานเดียวกัน (Basic pattern) ชาวกรีกเยี่ยมยอดที่สุดในด้านการสร้างสรรค์สถาบันหลักทางการเมืองและด้านปรัชญา ปรัชญากรีกมีพื้นฐานมาจากวิธีคิดอุปถัมภ์ด้วยหลักเหตุผล ทดลองได้พิสูจน์ได้แบบวิทยาศาสตร์ (Scientific thought) อารยธรรมกรีกที่ยิ่งใหญ่ก็พิสูจน์ให้เห็นชัดเจนว่าไม่สามารถสร้างจักรวรรดิให้ถาวรยั่งยืนได้ สถาบันการเมืองพัฒนารุ่งโรจน์แล้วตกต่ำเสื่อมถอย คุณูปการของอารยธรรมกรีกหนักไปในการพัฒนาความคิดลึกซึ้งและการพัฒนาจิตและวิญญาณ ส่วนอารยธรรมโรมันได้แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของชาวโรมันในการพัฒนาโครงสร้างและหลักปฏิบัติของการเมืองการปกครอง อีกทั้งชาวโรมันยังเชี่ยวชาญที่สุดในด้านวิศวกรรมโยธา

ชาวโรมันได้สร้างอารยธรรมกรีกขึ้นมาใหม่ เป็นผู้กำหนดรูปทรงของอารยธรรมแรกของโลกตะวันตก นี่คือผลสำเร็จยิ่งใหญ่ที่ผู้สร้างผลงานได้สร้างสรรค์ขึ้นอย่างรู้ได้ด้วยตนเองเต็มที่โดยตลอด ผลสำเร็จใหญ่หลวงคือ ความคิดของโรมเอง เป็นความคิดที่เต็มไปด้วยค่านิยม (Values) อารยธรรมกรีกและโรมันได้สร้างสถาบันใหม่และค่านิยมใหม่ซึ่งล้วนสะท้อนกลับไปสู่เอเชียตะวันตกกลางและยุโรป

อิทธิพลอารยธรรมกรีกทรงพลังแข็งแกร่งกว่าอิทธิพลอารยธรรมโรมันในโลกตะวันออก ส่วนในโลกตะวันตก อิทธิพลอารยธรรมกรีกและโรมันปรากฏอย่างผสมผสานกัน ในโลกตะวันตก อิทธิพลโรมันโดดเด่นมากในด้านภาษาและกฎหมาย อาจจะกล่าวได้ว่า มรดกการเมืองที่ชาวกรีกและโรมันได้ถ่ายทอดแก่นุชนต่อมา ได้แก่

1. ความนิยมท้องถิ่น (Localism) และความเร่าร้อนต้องการผลประโยชน์ทางการเมือง ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดเข้มข้นมุ่งมั่นในการจงรักภักดีต่อรัฐ

2. ระบบการเมืองมีลักษณะกระจาย แต่มีแนวโน้มนิยมระบอบชนชั้นสูงปกครอง (Aristocratic rule) มากกว่า

3. ความสำคัญของกฎหมายและหลักนิติธรรม

อดีตของยุคคลาสสิกคือพื้นฐานและส่วนสำคัญของมาตรฐานทางภูมิปัญญาสำหรับบั้นจิต อารยธรรมเมดิเตอร์เรเนียนคลาสสิกถือได้ว่าเป็นอดีตยุคคลาสสิก (Classical past) สำหรับยุโรปและสหรัฐอเมริกา สังคมอเมริกาและยุโรปล้วนแสดงอดีตของยุคคลาสสิกในด้านสถาบันหลักในสังคม ศิลปวิทยาการและปรัชญา อิทธิพลชาวโรมันโดดเด่นครอบงำภาษาและกฎหมายของโลกตะวันตก สังคมโลกตะวันตกดูเหมือนจะหลอมมาจากสังคมกรีกและโรมัน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิตการเมือง การนับถือศาสนาร่วมกันเป็นหนึ่ง (Common religion) และการมีท่วงทีลีลาศิลปะร่วมกันแบบเดียวกัน (Common artistic styles) เศรษฐกิจก็มีโครงสร้างเหมือนกัน โลกตะวันตกใช้อารยธรรมกรีกและโรมันโดยไม่จำเป็นต้องแยกแยะให้เห็นแตกต่างโดดเด่นว่า อะไรคือกรีก อะไรคือโรมัน

อย่างไรก็ตาม แม้โลกตะวันตกจะอ้างถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอดีตของกรีกและโรมัน แต่ไม่มีการชำระไว้ซึ่งสถาบันหลักและค่านิยมของอารยธรรมเมดิเตอร์เรเนียนคลาสสิก มรดกกรีกและโรมันมีลักษณะสลับซับซ้อนและมีการคัดเลือกสรรมากเกินกว่าจะนำไปเทียบกับอารยธรรมของโลกตะวันออกได้ ทุกวันนี้ แม้โลกจะเจริญก้าวหน้าเพียงใด ก็ยังคงอยู่ภายใต้ฉายาอำนาจแห่งอารยธรรมกรีกและโรมัน